

Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen Valiliği ve Ona Yapılan Suikast

Hüseyin Hilmi Pasha's Governorship of Yemen and Attack on Him

Yahya Yeşilyurt*

Özet

Hüseyin Hilmi Paşa, Osmanlı Devleti'nde iki kere sadrazamlık yapmış önemli bir şahsiyettir. Osmanlı Devleti'nin refah seviyesinin yükselmesi için, sadece görevini yerine getirmekle kalmamış aynı zamanda çözümler de üretmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa, dönem itibarıyla Osmanlı Devleti'nin çöküş evresinde yaşamıştır. Onun biyografisini içeren birçok çalışma mevcuttur. Bu çalışmalar içerisinde, onun Yemen Valiliği ve orada uğradığı öldürülme girişimiyle ilgili bilgiler yetersizdir. Olay, ya bir iki cümleyle geçirilmekte yahut da bir belge özetiyle takdim edilmektedir. Oysaki Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen'deki faaliyetleri ve başarıları azımsanmayacak derecede önemlidir. Her ne kadar valilik süresi kısa olsa da yaptığı çalışmalar büyük önem arz etmektedir. Bu çalışmanın amacı da Hüseyin Hilmi Paşa'nın biyografisinde eksik kalmış olan ve bir o kadar da önemli olan, 4 yılına ışık tutmaktır.

Anahtar Kelimeler: Hüseyin Hilmi Paşa, Osmanlı Devleti, Suikast, Yemen.

Abstract

Hüseyin Hilmi Pasha was an important person who became Grand Vizier in the Ottoman Empire twice. He did not only implement this duty but also contributed to the prosperity of the Ottoman Empire. He lived in the last period of Ottoman Empire. There are many studies that includes his biography. However researches lack in his governorship and the assassination attempt on him in Yemen. This circumstance has been presented either in few sentences or in a summary of archival documents. But Hüseyin Hilmi Pasha's activities and achievements in Yemen were very important. Despite the fact that his being governor was short lived, his work was of great importance. The aim of the study is to reveal Pasha's 4 years that lack in his biography.

Keywords: Hüseyin Hilmi Pasha, The Ottoman Empire, Attack, Yemen.

---

* Yrd. Doç. Dr., Öğretim Üyesi, Erzurum Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
e-mail: yahyayesilyurt@hotmail.com

Giriş

Yemen, bilindiği üzere Arap Yarımadası'nın güneybatı kısmında yer alan ve tarihi zenginliğe sahip müstesna ülkelerden biridir.¹ Osmanlı Devleti ise zaman içerisinde gelişip, Ortadoğu olarak anılan coğrafyaya yönelince², 1918 yılına kadar sürecek olan Osmanlı-Yemen ilişkileri de başlamıştır.³ 1517'de Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethetmesiyle Yemen'deki Memluk Emiri İskender, Yemenlileri toplayarak Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildirmiştir. Kendi isteğiyle Osmanlı idaresine geçen Yemen'de, Osmanlı Devleti, ilerleyen yıllarda idari anlamda zorluklar yaşamaya başlamıştır.⁴ Bu zorlukların üstesinden gelmek için Osmanlı idarecileri zaman zaman çözüm önerileri aradığı gibi, bazı zamanlar da Yemen'de idareten varlığını sürdürmek zorunda kalmıştır.⁵ Ancak 1800'lerden itibaren Batılı Güçlerin bölgeye ilgilerinin artması üzerine Osmanlı Devleti de yeniden Yemen'de hâkimiyetini güçlendirme yoluna gitmiştir.⁶ Bunu gerçekleştirmek için çeşitli çözüm önerileri ortaya koymuştur. Bu çözüm yollarından biri de devletin önde gelen ve iyi yetişmiş idarecilerini Yemen'e göndermek olmuştur. Hüseyin Hilmi Paşa'da bu idarecilerden birisidir.

Bu çalışmanın ana temasını, devlet adamı ve Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen Valiliği esnasında yaptığı icraatlar teşkil etmektedir. Hüseyin Hilmi Paşa'nın biyografisini çalışanlar tarafından detaylı bir şekilde ele alınmamış olan Paşa'nın hayatının bu kısmı, genel hatlarıyla sunulmaya çalışılmıştır.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın Memuriyet Hayatı

Hüseyin Hilmi Efendi aslen Kütahyalı'dır. Babası tüccardan Mustafa Efendi'dir. 22 Kasım 1855'te Midilli Adası'nda doğmuştur. Hüseyin Hilmi Efendi, ilköğrenimi Midilli'de tamamladıktan sonra, Midilli Tahrirat Kalem'i'nde çalışmaya başlamıştır.⁷ Namık Kemal, 1881 yılında Midilli Mutasarrıfı olduğu zaman, onun kâtipliğini yapmıştır. Dolayısıyla Namık Kemal'in fikirlerinden

¹ Şemseddin Sami, "Yemen", *Kâmûsu'l-Âlâm*, C. VI, Mihran Matbaası, İstanbul 1306, s. 4808.

² Hulusi Yavuz, "Kâbe ve Haremeyn'in Muhâfazası Bakımından Hadım Süleyman ve Sinan Paşaların Yemen Seferi", *Diyânet Dergisi*, S. XIX (4), Ankara 1983, s. 46; İ. Süreyya Sırma, "Yemen'in Jeo-Politik Durumu ve Osmanlı Devletine Katılması", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 12, İstanbul 1982, s. 427-444.

³ Muhammed Yakub Mughul, *Kanuni Devri Osmanlıların Hint Okyanusu Politikası ve Osmanlı-Hint Müslümanları Münasebetleri 1517-1538*, Fetih Yayınevi, İstanbul 1974, s. 135.

⁴ *Yemen Vilayet Salnamesi*, 1308, s. 58; Naima Mustafa Efendi, *Naima Taribi*, C. II, Çev. Zuhuri Danışman, İstanbul 1968, s. 1009, 1010.

⁵ İ. Süreyya Sırma, "Yemen'in Jeo-Politik Durumu ve Osmanlı Devletine Katılması", s. 441.

⁶ Robin Leonard Bidwell, *The Two Yemens*, Longman Westview Press, Colorado-USA 1983, s. 16.

⁷ Detaylı bilgi için bakınız *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.) Sicil-i Abval İdare-i Umumiyyesi Defterleri (SAİDd.)*, Dosya: 25/Gömlek No: 9

etkilenmiştir.⁸ Hüseyin Hilmi Efendi, daha sonra Midilli ve Aydın Vilayeti mektupçusu olmuştur. 1892 yılında Bağdat Arazi Müdürlüğü yapmıştır. Sırasıyla Mersin, Maan, Nablus ve Süleymaniye Mutasarrıflığı görevlerini yürütmüştür.⁹ 1897 yılında Adana Valisi olmuştur. 1898 yılında ise Yemen'e vali olarak atanmıştır.¹⁰ Bir süre sonra Yemen'deki görevinden alınarak 1902 yılında Rumeli Umumi Müfettişliği'ne tayin edilmiştir.¹¹ Kamil Paşa'nın sadareti zamanında (1908-1909) ise Dâhiliye Nazırı olmuştur. Kamil Paşa'nın, İttihat ve Terakki ile aralarının açılmasıyla istifası üzerine, 14 Şubat 1909 tarihinde, bu sefer Hüseyin Hilmi Paşa sadarete getirilmiştir.¹² 31 Mart Vakası'nda da istifa etmiştir. Sultan V. Mehmet Reşat zamanında, 5 Mayıs 1909'da ise ikinci kere sadrazam olmuştur.¹³ Bu seferki sadareti 28 Aralık 1909 tarihine sürmüştür. Ancak vekâleten görevini 12 Ocak 1910'a kadar yürütmüştür. 30 Kasım 1912 tarihinde Viyana'ya elçi olarak atanmıştır.¹⁴ 1920 yılında ise Viyana'da vefat etmiştir.¹⁵

Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen'e Atanması

Yemen'de Zeydi mezhebinin yayılma ortamı bulması ve Zeydilerin dini açıdan Osmanlı otoritesini tanımamaları, burada sık sık isyanların çıkmasına sebep olmuştur.¹⁶ Yemen'de dinî lider imamların ortaya çıkmasında kabile hayatı

⁸ Hatta Hüseyin Hilmi Paşa'ya, Namık Kemal'in çömezi unvanı verildiği söylenilmektedir. Bakınız Süleyman Kani İrtem, *Osmanlı Devleti'nin Mısır Yemen Hicaz Meselesi*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 1999, s. 144; Abdurrahman Şeref, "Viyana Sefir-i Sabıkı Hüseyin Hilmi Paşa", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, C. 7-8, S. 49, İstanbul 1326, s. 64.

⁹ A. Şeref, "Viyana Sefir-i Sabıkı Hüseyin Hilmi Paşa", s. 65.

¹⁰ Mahir Aydın, "Hüseyin Hilmi Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, C. 18, TDV Yayınları, İstanbul 1998, s. 550, 551.

¹¹ BOA., DH. SAİDD., 25/9; Rumeli'deki icraatları hakkında bakınız Hasan Hakan Ulutin, *Hüseyin Hilmi Paşa's Inspectorate General of Rumeli Provinces*, Fatih University The Institute of the Social Sciences, Unpublished Master Thesis, İstanbul 2001; BOA., *Yıldız Tasniifi Perakende Evrakı Arşubal ve Jurnaller (Y.PRK.AZJ.)*, 45/70; bu atamadan dolayı Londra'da yayınlanan Hilafet isimli gazetede eleştirel bir makale yazılmıştır. Bakınız *Hilafet*, 2 Şevval 1320, s. 1.

¹² Bakınız Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, TTK Basımevi, Ankara 1987, s. 21-27; ayrıca Nazım Tektaş, *Osmanlı'da İkinci Adam Saltanatı Sadrazamlar*, Çatı Kitapları, İstanbul 2009, s. 676; A. Şeref, "Viyana Sefir-i Sabıkı Hüseyin Hilmi Paşa", s. 68, 69.

¹³ Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. VI, TTK Basımevi, Ankara 2011, s. 3457; ayrıca bakınız A. F. Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, s. 41-51.

¹⁴ BOA., *İradeler Hariciye (İ.HR.)*, 429/1330-Za-05.

¹⁵ BOA., *Hariciye Nezareti İstanbul Murabashlğı (HR.İM.)*, 70/78; Zuhuri Danışman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. XIII, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul 1966, s. 258; A. Şeref, "Viyana Sefir-i Sabıkı Hüseyin Hilmi Paşa", s. 81.

¹⁶ İsa Doğan, "Zeydiyye Mezhebi", *Milletlerarası Tarih ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu (13-15 Şubat 1993)*, İlmî Neşriyat, İstanbul, 1993, s. 557-588; Yemen'deki çeşitli tarihlerde yapılan isyanlar hakkında bakınız Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, Çev. Süheyl İzzet Furgaç, Nehir Yayınları, İstanbul 1992, s. 87-89.

etkili olmuştur. Çünkü Yemen'deki birçok kabilenin bulunması ve bunlar arasındaki kan bağının güçlü bir sosyal yapı arz etmesi, lider özellikli kişilerin ön plana çıkmasına neden olmuştur. İmam denilen bu kişiler de, kabile hayatı nedeniyle, Yemen'in idari yapılanmasında ön plana çıkmışlardır. Bu kişilerin ihtiras ve arzuları zaman zaman Osmanlı Devleti ile bölge insanını karşı karşıya getirmiştir. Bazı zamanlar da Osmanlı Devleti'nin idarecilerinin yanlış uygulamaları nedeniyle Osmanlı Devleti, Yemen'de sıkıntılar yaşamıştır.

1889 ve 1895 yıllarında Yemen'de iki ayrı isyan daha meydana gelmiştir. İlk isyana karşı Ahmet Feyzi Paşa komutasında düzenli ve bilinçli bir askeri müdahale yapılmış ve bu isyan bastırılmıştır. Diğer isyan ise İmam Hamidüddin önderliğinde Zeydilerin ayaklanmasıyla meydana gelmiştir.¹⁷ İsyancıların Yemen'in bazı bölgelerini ele geçirmeleri üzerine Yemen Valisi Ahmet Feyzi Paşa merkezden yardım istemek zorunda kalmıştır.¹⁸ Durum ciddiye alınarak Adana ve Akka yedek tugayları, Ferik Naim Paşa kumandasında buraya sevk edilmiştir. İdarî tedbir olarak da Yemen Valiliği ve kumandanlığı birbirinden ayrılmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa, 21 Nisan 1898'de Yemen'e vali olarak atanmıştır.¹⁹ Yedinci Ordu kumandanlığına ise Abdullah Paşa tayin edilmiştir.²⁰

Hüseyin Hilmi Paşa, Yemen'e atanmadan önce, Adana Valiliği esnasında Avusturya Konsolosluğu ile yaşadığı bir meseleden dolayı görevden alınmıştır.²¹ İstanbul'da görev beklemekteyken, II. Abdülhamit'in arzusuyla Yemen'e görevlendirilmiştir.²² Hüseyin Hilmi Paşa'yı Padişah'a Arap İzzet Paşa tavsiye etmiştir. Çünkü Ahmet Feyzi Paşa ile yapılan askerî harekâta bir netice alamayan Osmanlı Devleti, bu kez Yemen halkının gönlünü kazanarak bu işi

¹⁷ Metin Ayışığı, "Osmanlı'nın Son Vilayeti Yemen", *XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C. III, Kısım III (4-8 Ekim 1999), Ankara 2002, s. 1992; II. Abdülhamit döneminde meydana gelen bu isyanın önderi olan İmam Hamidüddin'in adı, o dönemde Sultan'ın adıyla anılmaması için Şaki-i Mahud veya İmam-ı Mahud olarak anılmıştır. S. K. İrtem, *Osmanlı Devleti'nin Mısır Yemen Hicaz Meselesi*, s. 146.

¹⁸ Bakınız BOA., *Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y.A.RES.)*, 92/50; Rüştü Paşa, *Ab O Yemen'dir (Yemen Hatıratı)*, Haz. Faruk Yılmaz, Berikan Yayınları, Ankara 2004, s. 13.

¹⁹ BOA., *İradeler Dabihye (İ.DH.)*, 1354/1315-Za-47; *DH. SAİDD.*, 25/9; *Yıldız Perakende Evrakı Posta ve Telgraf Nezareti Maruzatı (Y.PRK.PT.)*, 17/82; *Y.A.RES.*, 92/50.

²⁰ Rüştü Paşa, *Ab O Yemen'dir (Yemen Hatıratı)*, s. 14; Yedinci Ordu, 28 Mart 1873 tarihinde Yemen, Mekke ve Medine'de bulunan askerlerden oluşturulmuştu. Bakınız BOA., *Sadaret Mektubü Mübihime Kalemi Evrakı (AMKT.MHM.)*, 451/8.

²¹ Mersin'deki Avusturya fahri konsolosu Brazzafoli'nin, Osmanlı Devleti'nin yasakladığı bir takım yayınları yurda soktuğu tespit edilmiştir. Bu fahri konsolos yurt dışına çıkarılırken Avusturya bayrağı yere düşürülmüş ve olay, Avusturya ile Osmanlı Devleti arasında diplomatik krize neden olmuştur. İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, C. III, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982, s. 1658; ayrıca olayın çıkışıyla ilgili bakınız İlhan Ekinci, "Ermeni Meselesinin Uluslararası Boyutuna Bir Örnek-Brazzafoli Meselesi", *Ermeni Araştırmaları*, S. 18, Ankara 2005, s. 89-94.

²² İnal, *A.g.e.*, C. III, s. 1658.

yapmayı düşünmüştür. Bu tayinde Hüseyin Hilmi Paşa'nın Arap vilayetlerindeki başarılı idaresi de etkili olmuştur.²³

Hüseyin Hilmi Paşa'ya Yemen halkına iyi görünmek için sarık sarması ve cübbe giymesi de emredilmiştir. Ayrıca sadece kendisi değil, kendisiyle birlikte giden Islah Heyeti'ndeki üyelerin de bu hususa dikkat etmeleri söylenilmiştir.²⁴ Bu tedbirin dışında adli işlerin yoluna konulması, vergilerin düzenli toplanılması ve halkın Osmanlı idaresine ısındırılması için gerekli önlemlerin alınması istenilmiştir. Bu nedenle Heyet-i Islahiye ve Heyet-i Nasiha adında iki heyet de Hüseyin Hilmi Paşa ile birlikte Yemen'e gönderilmiştir.²⁵

Hüseyin Hilmi Paşa'nın valiliğe tayini ve Islah Heyeti'nin atanmasıyla ilgili vükela mazbatasındaki yazıda;

“Yemen Vâliliği'nin Ordu-yı Hümayun müşiriyetinden tefrîk ile mezâkâr vâliliğe Adana Vâlisi sabık Hüseyin Hilmi Efendi'nin ta'yinine ve idâre-i mahalliyenin tanzîmi için bir heyet-i islâhiyenin i'zâmına ve bunlara i'tâ edilecek ta'limât müsvedde-i mahzûzesinin heyet-i mezâkûreye intihâb edilân zevâtın esâmîsini mübeyyin pûsula ile beraber takdîmine dair encümen-i mahsûsdan bi't-tanzîm 'arz-ı 'atebe-i 'ulyâ kâlmân mazbata manzûr-ı 'âlî olarak keyfiyetin heyet-i bendegânemizce dahi teemmülüyle kararınn bâ-mazbata 'arzı hakkında şeref-müte'allik buyurulan irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfetpenâhîyi mübellîğ tezkeresi husûsiye mezâkâr mazbata ve müsvedde ile meyâne-i 'ubeydânemizde kırâat ve mütâla'a ve keyfiyet müzâkâre olundu. Encümen mazbata-i mütekaddimesinden müstebân olduğu üzere Yemen'de zaman zaman abvâl-i şûriş-istimâlin tevâlî-i zühûru muvâfık-ı dil-hâb-ı 'âlî bir hüsn-i idâre tesis edememesinden ve mükerrer vergi almak gibi halkı dalgır ve tebrîd edecek i'tisâfâtın cereyânından neşet etmekte bulunduğundan ve bi'l-'umûm İslâm olan Yemen abâlîsinin makâm-ı celîl-i hilâfet-i 'uzmâya revâb-ı dinîyeleri takviye ile idâreten asâr-ı 'adl ü merhamet-i cenâb-ı mülûkâne ira'e olduğundan Yemen idâre-i mülkiyesinin ordû-yı hümayun müşiriyetinden tefrîk ile vâliliğe münâsib bir zâtın intihâbı ve vilâyetin idâresince her türlü sû-i isti'mâlâtın men' ile intizâm-ı bâlin istikrârına ve abâlînin celb ve temîn-i eşkârına ve mülkî ve mâlî icâb eden teşebbüsâtın icrâsına memûren erbâb-ı keşâyat ve liyâkatdan ve 'afî ve mütedeyyin zevâtın mürekeb bir heyetin Yemen'e i'zâm olunmak üzere bi'l-intihâb esâmîsinin 'arz-ı 'atebe-i 'ulyâ kâlmân ve enzâr-ı abâlîde melâf oldukları elbisenin memûrin-i hükûmetçe iktisâsı hüsn-i tesîri mûcib olacağından...”²⁶

diye belirtilerek, valinin ve heyetin seçiminden ve giyeceği kıyafetten bahsedilmektedir.

Islah Heyeti; Evkaf Teftiş Mahkemesi müsteşarı Hüseyin Hüsnü Efendi,²⁷ Beytülmal Müdürü Hüsnü Efendi,²⁸ Debre Müftüsü Yunus Zühdî, Maliye

²³ S. K. İrtem, *Osmanlı Devleti'nin Mısır Yemen Hicaz Meselesi*, s. 145.

²⁴ A. Şeref, “Viyana Sefir-i Sabık Hüseyin Hilmi Paşa”, s. 66.

²⁵ BOA., Y.A.RES., 92/50.

²⁶ BOA., Y.A.RES., 92/50.

²⁷ BOA., *İradeler Hususi (İ.HUS.)*, 64/1315-Z-15.

²⁸ BOA., *İ.HUS.*, 74/1316-Z-62.

Meclis azasından Cemaleddin Bey, Adliyeden Feyzullah Efendi,²⁹ sonradan vaiz olarak katılan Bağdatlı Zühavizâde Cemil ve Sükûtizâde Seyyid Mehmed Efendi gibi kişilerden oluşturulmuştur.³⁰ Nasihat Heyeti ise Şeyh Ebülhûda'nın oğlu Hasan Halid Bey, Ferik Mustafa Paşa, Binbaşı Yümnî Bey, Şeyh Nasır Efendi gibi kişilerden oluşturulmuştur.³¹

Hüseyin Hilmi Paşa ve İslah Heyeti'ne Verilen Talimat

Talimatın ana amacı, Yemen halkının Osmanlı Devleti'ne ısındırılmasıdır. Bunun yanı sıra İslamî değerler ön planda tutularak, halkın Padişah'a olan bağlılığının da artırılmasıdır.³² Bu amacı gerçekleştirmek için de şu talimatlar verilmiştir:

-Osmanlı idaresinin uygulandığı Yemen'de heyetin başlıca vazifesi idarî, mülkî ve adlî bir takım suiistimallerin önüne geçmektir.

-Yemen'de askerî, idarî, mülkî ve malî görevlilerin yeniden tespit edilmesi sağlanacaktır. Bu kişilerin de kanunlara riayet etmesinde azami gayret gösterilmesi istenilmiştir. Kanuna aykırı kim davranıyorsa tespit edilip, haklarında gerekli muamelenin yürütülmesini gerçekleştirmektedir.

-Adlî işlerin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi için gerekli tedbirlerin alınması istenilmiştir.

-O güne kadar, Yemen'de yürürlükte olan kanun maddelerinden hangilerinin Yemen'e uygun olup olmadığının tespit edilmesi, burada uygulanmayan maddeler varsa gerekçeleri ve Yemen'de ne tür adlî tedbir uygulanması gerektiğinin bildirilmesi söylenmiştir.

-Gerekli vergi düzenlenmesi yapılacak ve halktan geliri ölçüsünde akçe alınacaktır. Bir kişinin gelirinden fazla vergi kesinlikle alınmayacaktır.

-Bir işte çalıştırılan ve faydası görülen Yemenlilerin taltif edilmesi ve diğer insanların da buna özendirilmesinin sağlanacaktır.

-Ticaret ve ziraatın geliştirilmesi için devlet teşebbüsünde şirketler kurulması ve nakliyenin hızlandırılması için demiryolu inşa edilmesi sağlanacaktır. Ayrıca Rüşdiye Mektepleri gibi bir takım eğitim ve öğretime

²⁹ BOA., İHUS., 74/1316-Z-74.

³⁰ S. K. İrtem, *Osmanlı Devleti'nin Mısır Yemen Hicaz Meselesi*, s. 147; İbnülemin'e göre bu heyette Evkaf Teftiş Mahkemesi müsteşarı Hüsnü Efendi, Beytülmal Müdürü Hüsnü Efendi, Drama Mutasarrıfı Yunus Vehbi Efendi, Maliye meclis üyesi Hıfzı Efendi, Şam Bidayet mahkemesi başkanı Feyzullah Efendi, Maarif meclisi üyesi Cemal Efendi gibi şahsiyetler bulunmaktaydı. Bakınız İ. M. K. İnal, *Son Sadrazamlar*, C. III, s. 1659; ayrıca BOA., *Dabiliye Mektubî Kalem (DH.MKT.)*, 493/16; İHUS., 75/1317-M-28; İHUS., 71/1316-Ş-47; BOA, DH.MKT., 2190/88.

³¹ S. K. İrtem, *Osmanlı Devleti'nin Mısır Yemen Hicaz Meselesi*, s. 147; Atıf Paşa, *Yemen Tarihi*, C. 2, Şirket Matbaası, İstanbul 1326, s. 208.

³² BOA., İDH., 1354/1315-Z-61.

yönelik gelişmelerin yapılabilmesi için gerekli alt yapı projelerinin yapılarak İstanbul'a sunulması istenilmiştir.

-Yemen'deki Jandarma Alayları genellikle Yemen halkından alınan askerlerden ibarettir. Aynı şekilde Zaptiye olarak da, yerli halk istihdam edilmelidir. Yemen'de asayişin sağlanmasında, Yemenlilerin teşviki için Yemen Valiliğiyle ortak çalışmalar yürütülmesi arzu edilmiştir.³³

Bu talimatlar dışında ayrıca heyetin gerekli gördüğü hususlar olursa bunları da uygulamaya koymaları yolunda onlara yetki verilmiştir.³⁴

Bazı hatırat ve basılı eserlerde Yemen Islah Heyeti'ne sadece elbise giydirilerek Yemen'e gönderildiğinden bahsedilmektedir. Sarık ve cübbeden oluşan bu elbisenin talimatın ilk maddesi ve gereği olduğu söylenilmekte ve eleştirilmektedir. Örneğin İrtem eserinde:

“Hüseyin Hilmi Paşa, Padişah'ın bizzat verdiği talimat gereğince işe, ıslahata başlamıştı. Ancak on beş gün geçer geçmez anlaşıldı ki elbise değiştirmek iyi değil fena tesir hâsıl etmişti.”³⁵

diye bahsetmektedir. Fakat yukarıdaki talimatlardan da anlaşılacağı üzere talimatın ilk maddesi elbisenin değiştirilmesi değildir. Islah Heyeti'ne verilen ilk talimata bakıldığında, Yemen'de yaşanan yolsuzlukların önlenmesi ve oradaki halkın Osmanlı İdaresi'ne ısrandırılması için çalışılması olarak gözükmektedir. Kıyafet meselesinin talimattan ziyade tebdil ve tedbir olarak düşünülmesi daha uygun gözükmektedir. Yemenlilerin sevgisini kazanmak adına uygulanması önerilmiştir.³⁶

Islah Heyeti çalışmalarına başladıktan birkaç ay sonra heyetteki bazı üyelerin Yemen'in havasına alışamadıkları ve hastalandıkları görülmüştür. Örneğin Mahkeme-i Teftiş-i Evkaf müsteşarı Hüseyin Hüsnü Efendi, 27 Nisan 1898 tarihinde rahatsızlanmış ve İstanbul'a geri dönmüştür.³⁷ Yine üyelerden Cemal Efendi'ye de 24 Mayıs 1899 tarihinde tedavi için İstanbul'a gitmesine izin verilmiştir.³⁸ Diğer üyelerden Beytülmal Müdürü Hüsnü Efendi ve Hıfzı Bey de

³³ BOA., *Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.)*, 6/22.

³⁴ BOA., *Y.A.RES.*, 92/50.

³⁵ S. K. İrtem, *Osmanlı Devleti'nin Mısır Yemen Hicaz Meselesi*, s. 147.

³⁶ BOA., *Y.A.RES.*, 92/50; Bu sarık ve cübbe giyilmesi 1904 yılında Tevfik Bey'in Yemen'e vali olarak atanmasıyla kaldırılmıştır. Bununla ilgili Tevfik Bey, “...bu kıyafet, benden hayli müddet evvel Hüseyin Hilmi Paşa'nın valiliği zamanında, oraya gönderilmiş bulunan Heyet-i Islâhiye'nin gösterdiği lüzum üzerine veya doğrudan Sultan Hamid'in tensibiyle kararlaştırılmıştı... Ben İstanbul'dan ayrılırken elbise hakkında bir ibtar almadığım ve zaten bu kararın modası geçtiği için kıyafet değiştirmedim... Benden sonra gelen bütün memurlar hep sarıksız ve cübbesizdiler.” diye bahsetmektedir. Bakınız Tevfik Biren, *II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları*, C. 1, Haz. Fatma Rezan Hürmen, Pınar Yayınları, İstanbul 2006, s. 312.

³⁷ BOA., *Yıldız Sadaret Hususî Maruzât Evrakı (Y.A.HUS.)*, 418/33; *İ.HUS.*, 64/1315-Z-15.

³⁸ BOA., *Y.A.HUS.*, 395/86; *İ.HUS.*, 75/1317-M-28; *DH.MKT.*, 2219/70.

rahatsızlanarak geri dönmüşlerdir.³⁹ Bağdatlı Zühavizâde Cemil ve Sükûtizâde Seyyid Mehmed Efendiler de sonradan sağlık sorunları nedeniyle İstanbul'a dönenler arasındadır.⁴⁰

Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen'de Aldığı Tedbirler

Hüseyin Hilmi Paşa ve beraberindeki Islah Heyeti kendilerine verilen talimatlar uyarınca Yemen'e giderek, orada Osmanlı idaresini güçlendirmek için çalışmalar yapmışlardır. Yemen'de Yedinci Ordu Komutanı Abdullah Paşa askerî işleri, Hüseyin Hilmi Paşa ve Islah Heyeti de daha çok idarî işleri yürütmüşlerdir. Yemen'in büyük bir coğrafya olması oradaki çalışmaların da zorluğunu ortaya koymaktadır. Ancak Hüseyin Hilmi Paşa ilk olarak, talimatlarda da bahsedildiği üzere idarî bazı isteklerde ve düzenlemelerde bulunmuştur. Hüseyin Hilmi Paşa'nın idarî isteklerinden biri, Yemen kıtasının büyük bir coğrafya olması nedeniyle dört vilayete ayrılmasıydı.⁴¹ 29 Ağustos 1899 tarihinde yaptığı bu öneriye, ancak 29 Mart 1903 tarihinde, Yemen'in gelirinin giderlerini karşılamadığı gerekçesiyle dörde bölünemeyeceği cevabı verilmiştir.⁴² Dolayısıyla bu isteği gerçekleşmemiştir. Hüseyin Hilmi Paşa'nın bir diğer icraatı ise görevini kötüye kullanan devlet memurlarını görevlerinden azletme ve yerlerine yenilerini atama olmuştur. Örneğin Yemen Vilayeti Zabtiye Alayı Birinci Merkez Tabur ağası Muhammed Haşim Efendi'nin görevini yapmadığı tespit edilmiştir.

*“Yemen Vilâyeti Zabtiye Alâyi'nin Birinci Merkez Tabur Ağası Muhammed Hâşim Efendi'nin irtikâb ve irtisâ ile nazâr-ı nâsda fevka'l-'âde sâ-i şöbret ve nefret kazandıgı tahkikât ve şikâyet-ı vâke'adan müstebân olmuş...”*⁴³

Bunun üzerine Hüseyin Hilmi Paşa ve Islah Heyeti, Seraskerliğe müşterek bir yazı yazarak M. Haşim Efendi'nin yerine Yemenli Muhammed Abdullah'ın atanmasının daha uygun olacağını belirtmişlerdir.⁴⁴ Zaten verilen talimatlardan biri de Yemenlilerden gerekli görülen kişilerin devlet işlerinde istihdam edilmesiydi. Aynı zamanda böyle kötü işlerle ünlenmiş bir kişinin işine devam ettirilmesinin, oradaki halkın devlete olan bakışını olumsuz yönde etkileyeceği düşünülmüştür. Muhammed Haşim Efendi, bu görevine 14 Haziran 1897 tarihinde atanmıştı.⁴⁵ Ancak Yemen'deki bazı kabilelerle de ilişki içerisine

³⁹ BOA., İ.HUS., 74/1316-Z-62; DH.MKT., 493/16; DH.MKT., 2237/87; Y.A.HUS., 395/11; Y.A.HUS., 420/2.

⁴⁰ BOA., Y.A.HUS., 392/39.

⁴¹ BOA., İ.DH., 1367/1317-R-10; Yıldız Tasnifi Mütenevvi Maruzat Evrakı Bölümü (Y.MTV.), 208/9; Hüseyin Hilmi Paşa'ya göre Irak'tan hem nüfus hem de coğrafya olarak büyük olan Yemen, tek bir vilayet olarak idare edilmemelidir. Atıf Paşa, *Yemen Tarihi*, C. 2, s. 216.

⁴² Bakınız BOA., Yıldız Tasnifi Perukende Evrakı Umûm Vilâyetler Tabirâtı (Y.PRKUM.), 62/74.

⁴³ Bakınız BOA., Y.MTV., 180/140.

⁴⁴ BOA., Y.MTV., 180/140.

⁴⁵ BOA., İ.HUS., 54/1315-M-33.

girerek, onları Osmanlı Devleti'ne karşı isyana teşvik ettiği anlaşılmıştır. Dolayısıyla 10 Ekim 1898'de Muhammed Haşim Efendi görevinden alınarak yerine Yemenli Muhammed Abdullah Efendi, rütbesi de artırılarak Merkez Tabur ağası olarak tayin edilmiştir.⁴⁶

Bu konuyla ilgili olarak daha başka yargılama ve görevden alınmalar da gerçekleşmiştir. Yukarıda örnek vaka olarak sunulanın dışında da gelişmeler olmuştur.⁴⁷ Islah Heyeti'nde yazı işleriyle görevli Hasan Efendi, vazifesini kötüye kullanmaktan dolayı görevinden alınmış ve önceki görevlerinde de aynı şekilde davrandığı için bir daha vazife almaması şartıyla Hasan Efendi'ye görev verilmemesi kararlaştırılmıştır.⁴⁸ Görevden alınan memurlar hakkında soruşturma yapılması için bir de görevli atanmıştır. Nitekim 28 Aralık 1899 tarihinde Islah Heyeti tarafından, görevlerinden açığa alınan memurlar hakkında soruşturma yapılması için Şûrâ-yı Devlet mustantiklerinden Salim Efendi, Yemen'e tayin edilmiştir.⁴⁹ Bu idarî tedbirler hakkında, Rüştü Paşa, yapılan icraatlar ve neticesinden şöyle bahsetmektedir:

"Kendisinden şüphesi olan memurlara korku düştü. Yeni gelen memurlar da istikâmetlerini muhafaza ettiler. Bu halin bir tesiri görüldü. Vâli ve Islâh Heyeti iffet sahibi olduklarından, iffetli memurun ve düzgün çalışmanın kıymeti arttı."⁵⁰

H. Hilmi Paşa sadece kötü hal ve hareketi görülen idareci ve memurlara karşı tedbir almakla kalmamıştır. Aynı zamanda görevini layıkıyla yerine getiren kişiler hakkında da onların terfi ettirilmeleri ve takdir edilmeleri için merkeze yazılar göndermiştir.⁵¹ Talimat gereği devlete faydası görülen kişilerin ödüllendirilmesi uygun görülmüştür. 24 Ocak 1900 tarihinde Hudeyde yakınlarında Midi denilen sahil kesimindeki kabileler isyan etmişler ve Hudeyde Mutasarrıfı Nusret Paşa bu kabilelere karşı önlem almıştır. İsyancı kabileler yola getirildiği gibi burada gümrük idaresi de kurulmuştur. Yemen sâdâtından Ahmed Şerâî Paşa'nın da bu isyanın bastırılmasında büyük gayretleri görüldüğü için her iki şahsın taltif edilmeleri istenilmiştir.⁵² Yine devlete yararlılığı görülen kişilerin hayatlarını kaybetmesi üzerine aileleri de yüz üstü bırakılmamıştır. Devlete yararlılığı görülen Yemenli herhangi bir kişi hayatını kaybettiği zaman

⁴⁶ BOA., Y.MTV., 180/140.

⁴⁷ Örneğin Zemar kazası kaymakamı Mustafa Necati görevinden alınarak yargılanmıştır. Bakınız BOA., İ.DH., 1372/1317-L-24; yine Yemen'de İbb kazası kaymakamı Emin Bey, Yemen Vilayeti İdare Meclisi'nde tutuklanarak muhakeme edilmiştir. Detay için bakınız BOA., İ.DH., 1382/1318-Z-11.

⁴⁸ BOA., DH.MKT., 2236/57.

⁴⁹ BOA., İ.DH., 1370/1317-Ş-31.

⁵⁰ Rüştü Paşa, *Ab O Yemen'dir (Yemen Hatıratı)*, s. 118.

⁵¹ BOA., DH.MKT., 2230/7.

⁵² BOA., Y.PRK.UM., 49/63; Aynı şekilde Udeyn kazası Şeyhü'l-Meşayih Ali Paşa'nın oğlu Şeyh Abdullah'ın iyi hizmetlerinden dolayı taltif edilmesi teklif edilmiştir. Bakınız BOA., DH.MKT., 545/69.

ailelerine, örnek oluşturması bakımından maaş bağlanması için girişimlerde bulunulmuştur.⁵³

Talimatlardan yola çıkılarak askerî bir takım tedbirler de alınmıştır. Yemen Zabtiye Alayı'nın jandarma olarak düzenlenmesi için 1898'de çalışmalar başlatılmıştır. 21 Mayıs 1899 tarihinde ise Yemen'de Jandarma Alayı teşkil edilmiştir.⁵⁴ Yemen'de istikrarı sağlamak amacıyla Yemenlilerden zabıta istihdam edilmesine çalışılmıştır. Ancak bunların güvenilir olmasına özen gösterilmiş ve rütbe olarak da en fazla yüzbaşılığa kadar yükselmelerine izin verilmiştir.⁵⁵ Ayrıca isyancılara karşı tedbir almak ve Yemen'in güvenliğini sağlamak için Nizamiye Taburlarındaki asker sayısı artırılmıştır.⁵⁶ Sayısı artırılan taburlarla isyana kalkışan kabileler üzerine harekete geçilmiş ve bu askerî tedbirler sayesinde başarı sağlanmıştır. Özellikle de Hicaz ve Asir taraflarındaki taburlar Yemen'e getirilmiştir.⁵⁷ Bunların dışında Redif taburları da Yemen'e gönderilmiştir.⁵⁸

Bu yıllarda (1898-1902) isyana katılanlar için de tedbirler alınmıştır. İsyancı Yemenliler ya Rodos Adası'na sürgün edilmişler yahut da Trablusgarb'da oluşturulan bir fırka için gönderilmişlerdir.⁵⁹ 1898 yılında tutuklanan asi Yemenliler, Hudeyde'den devlete ait vapurlarla sevk edilmişlerdir. Trablusgarb'a gidecek olanlar önce Çanakkale'ye, daha sonra da Trablusgarb'a gönderilmişlerdir. Bazıları ise Rodos Adası'nda ikâmete tabii tutulmuşlardır.⁶⁰

Nitekim Hüseyin Hilmi Paşa'nın üstün gayretleri ve görevini layıkıyla yerine getirmesinden dolayı 31 Mayıs 1899 tarihinde kendisine vezirlik rütbesi tevcih edilmiştir.⁶¹ H. Hilmi Paşa ise kendisine gösterilen teveccüh ve ihсандan dolayı Padişah'a teşekkür ettiğini bildiren bir telgraf göndermiştir.⁶² Hüseyin Hilmi Paşa'nın terfi ettiğini ve vezirliğe atandığını bildiren fermanı Yemen'e götüren Binbaşı Seyyid Ahmed bin Muhammed, Yemen'in Hüseyin Hilmi

⁵³ Kevkeban Emirliği'nde bulunan Seyyid Ahmed bin Şerafettin Efendi'nin ailesine maaş bağlanması hususunda Hüseyin Hilmi Paşa ve Islah Heyeti'nden Muhammed Hıfzı, Yunus Zühdü, Hüseyin Hüsni imzalı yazı için bakınız *BOA., Y.MTV.*, 214/38.

⁵⁴ *BOA., A.MKT.MHM.*,683/30; *İradeler Askeri (İ.AS.)*, 28/1317-M-11; *Dabiliye Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Islahat (DH.TMIK.S.)*, 24/59.

⁵⁵ *BOA., DH.MKT.*, 2103/10.

⁵⁶ *BOA., İ.HUS.*, 75/1317-M-50.

⁵⁷ *BOA., Y.MTV.*, 186/54.

⁵⁸ *BOA., DH.MKT.*, 2174/63.

⁵⁹ *BOA., DH.MKT.*, 2109/17, 2117/8, 2117/91.

⁶⁰ *BOA., DH.MKT.*, 2163/89, 2120/79, 2120/101; Rodos'ta yaşayan Yemenliler hakkında bilgi için bakınız Ali Fuat Öreç, *Yakındönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 253-258.

⁶¹ *BOA., İrade Taltifat (İ.TAL.)*, 176/69; *İ.DH.*, 1365/1317-S-10.

⁶² *BOA., Y.PRK.UM.*, 46/50.

Paşa'nın atanmasından kısa bir süre sonra ne kadar değiştiği hakkında şöyle bahsetmektedir:⁶³

“Abalının, Osmanlı Padişahı'ndan boşnut olması için çalışmış ve bunda da başarılı olmuştur. Hüseyin Hilmi Paşa birçok Sanayi-i Rüşdiye Mektebi inşa ettirmiştir. Osmanlı Devleti'ne yakışır bir Hükümet Konağı ve bazı devlet binaları da yaptırmıştır. Yine Yemen'de halkın Osmanlı İdaresi'nden kopmaması için Hüseyin Hilmi Paşa, gayet müteveyyin bir şekilde vazifesini sürdürmektedir. Abalının gönülnü kazanmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa ve Islâhât Heyeti'nin gayet doğru ve düzgün işler yaptığı bilinen bir gerçektir.”⁶⁴

H. Hilmi Paşa, aldıkları talimatlar gereği Osmanlı Devleti'nin Yemen'de mali işlerini yoluna koymak için de bir takım düzenlemeler yapmıştır. Verginin usulüne göre toplanması için halktan alınacak miktarlar yeniden tespit edilmiştir. Her köy, kasaba ve bölgenin ödeyebileceği miktar belirlemiş ve o yörenin ileri gelenine de tahsil işi verilmiştir.⁶⁵

Yemen'den toplanan gelir miktarının artırılması için çalışmalar da yapılmıştır. Pazar yerlerinden alınan rüsum-ı müteferrikanın Yemen'deki senelik geliri 10 milyon lira olduğu tespit edilmiştir. Bu miktarın 12 milyon liraya çıkarılması için tedbirler alınmıştır. Bu tedbirlerden biri pazar yerlerinin toptan ihale edilmesi yerine tek tek ihale edilmesidir. Bu öneri Yemen'de uygulanmıştır. İkinci öneri ise pazar yerlerinin bölgedeki kabileler yerine bizzat devlet tarafından idare edilmesinin uygun olacağıdır. Bu önerinin, Yemen'de Osmanlı askerinin olayları kontrol altına almasından sonra uygulanabileceği vurgulanmıştır.⁶⁶ Ayrıca elde edilen gelirlerin korunması ve Yemen'deki sermaye akışını düzenlemek için Osmanlı Bankası'nın bir şubesinin açılmasının gerekliliği yönünde de uyarılarda bulunmuştur. Yemen'de Müslüman halkın çok azının sermaye sahibi olduğu ve ticaret ve sarraflık Rumlar ile Hintlilerin elinde olduğundan bahisle en kısa zamanda bir banka şubesinin açılmasının faydalı olacağı belirtilmiştir.⁶⁷ Hüseyin Hilmi Paşa'nın bu gayretlerine ve girişimlerine rağmen Yemen'de Osmanlı Bankası'nın bir şubesi açılmamıştır.

Yemen'de Hüseyin Hilmi Paşa, görevi süresince Hudeyde'de bir iskele, San'a'da -biri Sanayi Mektebi olmak üzere- iki okul yaptırmıştır.⁶⁸ Ayrıca San'a

⁶³ BOA., *Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Yaverân ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi* (Y.PRK.MYD.), 23/23.

⁶⁴ BOA., Y.PRK.MYD., 23/23.

⁶⁵ Rüştü Paşa, *Ab O Yemen'dir (Yemen Hatıratı)*, s. 119.

⁶⁶ *İslami Araştırmalar Merkezi (İSAM), Hüseyin Hilmi Paşa Evrakı (HHPE.)*, Belge No: 16/Dosya No: 1010/7.

⁶⁷ Hüseyin Hilmi Paşa'nın daha önce de Osmanlı Bankası'nın Yemen'de şube açılması için girişimde bulunduğu, ancak gerçekleşmediğinden bahsetmektedir. Bu yazısında da tekrardan bir şube açılmasını istemektedir. Bakınız BOA., Y.PRK.UM., 48/93.

⁶⁸ BOA., *Maarif Nezâreti Mektubî Kalemi (MF.MKT.)*, 544/41; *İ.HUS.*, 76/1317-R-09.

dışında 1900 yılında Zebid, Beytü'l-Fakih, Cebel-i Haraz, Yerim, Zemar, İbb gibi kazalarda Rüştüye ve İbtidaî Mektepleri açılmıştır.⁶⁹ Kazalardan başka Şibam, Ans, Umran, Mesibi, Levze, Ravza ve Ben-i Haris gibi karye ve nahiyelerde de İbtidaî Mektepleri açılmıştır.⁷⁰ Açılan okullarda iyi bir eğitim verilebilmesi için İstanbul'dan kitap ve çeşitli dallarda öğretmenler gönderilmiştir.⁷¹ Yemen'deki halkın, çocuklarını okutması için teşvikler de yapılmıştır. Örneğin okula giden her çocuk için öğrenci başına pirinç dağıtılmıştır.⁷²

Yemen'de dinin siyasete alet edilmesi nedeniyle tedbir alınması da gündeme gelmiştir. Hatta Yemen'de Osmanlı Devleti ve Hilafet'e karşı propaganda yapan ve Sünnî olmayan ulemaya karşı Şafî ve Hanefî fıkıhlarının öğretilceği bir medrese kurulması önerilmiştir.⁷³

Yine sahil kesiminde Midi ve El-Vesim'de bir kışla ve hükümet konakları inşa ettirilmiştir.⁷⁴ Özellikle de okulları yaptırırken bölgenin ileri gelenlerini ve halkı çok iyi yönlendirerek okulların yaptırıldığı bilinmektedir. Ayrıca valilik makamı olarak kullanılan San'a'daki Hükümet Konağı'nı da H. Hilmi Paşa yaptırmıştır.⁷⁵ Ayrıca Hudeyde'den San'a'ya kadar bir demiryolu yapımı düşünülmüş, ancak hayata geçirilememiştir.⁷⁶ Osmanlı Devleti'nin Arap Yarımadası'nda hâkimiyetini güçlü tutması ve varlığını Yemen'de de devam ettirmesi amacıyla demiryolu projesi çok önceden düşünülmüştü. Ancak en somut adım H. Hilmi Paşa ve Islah Heyeti'nin Yemen'e varmasından sonra gerçekleştirilmiştir. Demiryolu yapımı için etraflıca bir araştırma raporu hazırlanmış ve İstanbul'a gönderilmiştir. Ancak Rüştü Paşa'nın da söylediği gibi, "Bunlar da paraya ve kuvvete dayalı şeyler olduğundan ve bunlar bulunamadığından bir şey olmadı." bu proje gerçekleştirilememiştir.⁷⁷

H. Hilmi Paşa ve beraberindeki heyetin Yemen'de yaptıkları bir diğer faaliyet ise, bölgenin ziraî açıdan kalkınması için fizibilite araştırmasıdır. 13

⁶⁹ BOA., MF.MKT., 494/25; MF.MKT., 514/50.

⁷⁰ Hüseyin Hilmi Paşa'nın valiliği esnasında Yemen'de 36'ya yakın okul açılmıştı. Bakınız Nesrin Morali, "Yemen'den Gelen Bir Lâyihâ", *Hayat Tarih Mecmuası*, C. 2, S. 11, Kasım 1975, s. 40; Atif Paşa, *Yemen Tarihi*, C. 2, s. 224; ayrıca BOA., MF.MKT., 555/11; MF.MKT., 516/34.

⁷¹ Sevk edilen öğretmenler ve isimler hakkında bakınız, BOA., MF.MKT., 512/32; MF.MKT., 520/56.

⁷² BOA., MF.MKT., 543/25.

⁷³ BOA., Y.MTV., 183/93.

⁷⁴ İSAM., HHPE., 16/1010/8; 16/1027; BOA., İ.DH., 1370/1317-Ş-19; İ.DH., 1381/1318-Za-06; Y.A.HUS., 409/69.

⁷⁵ BOA., İ.DH., 1361/1316-N-05; Y.PRK.MYD., 23/23; DH.MKT., 2176/57, 2282/73, 2393/42; Rüştü Paşa, *Ab O Yemen'dir (Yemen Hatıratı)*, s. 121.

⁷⁶ BOA., Y.PRK.UM., 47/53.

⁷⁷ Ufuk Gülsoy, *Kutsal Proje-Ortadoğu'da Osmanlı Demiryolları*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 247-261; Rüştü Paşa, *Ab O Yemen'dir (Yemen Hatıratı)*, s. 121.

Aralık 1899 tarihli bu araştırma raporunda Yemen'in hangi bölgesinde, ne tür ziraat yapılacağı tespit edilmiştir.⁷⁸ Yine bu rapora göre, Yemen'in dağlık bölgelerinde ziraat yapılması için, bir takım önlemler alınması gerektiği belirtilmiştir. Özellikle bu dağlık bölgelerde her çeşit hububat, kahve, tütün, bağ ve her çeşit bahçecilik yapılabileceği belirtilmiştir.⁷⁹ Ancak bu gelişmenin yapılabilmesi için ziraat mühendisinin ve bahçe işlerinden anlayan memurun acilen Yemen'e gönderilmesi gerektiği üzerinde de durulmuştur. Ayrıca üretime geçilebilmesi için gerekli fidan ve tohumların da gönderilmesi istenmiştir.⁸⁰ Yemen'den elde edilen mahsul ve gelirlerinin araştırması yapılarak kayıt altına da aldırılmıştır.⁸¹

Raporda Yemen halkını ziraata teşvik etmek için örnek bir tarla oluşturulması ve Ziraat Nezareti'nden gelecek olan fidanların halka meccanen dağıtılması önerilmiştir. Kapanmış su kaynaklarının yerine yenilerinin açılması da gündeme getirilmiştir.⁸² Yemen, Hüseyin Hilmi Paşa'nın valiliği esnasında patatesle de tanışmıştır. 17 Ekim 1898 tarihli belgede, Yemen arazisinin patates ziraatına uygun olması sebebiyle Yemenlileri teşvik için patates mahsulünden 10 yıl öşür alınmaması öngörülmüştür.⁸³ 1898 yılında Yemen'de hububat darlığı nedeniyle sıkıntı yaşanılınca, fakir ve düşkün olan Yemenlilere, İstanbul'dan pirinç ve un gönderilmiş ve dağıtılmıştır.⁸⁴

Tihame denilen sahil kesiminde bazı derelerin su barındırdığı ve bunların önüne çekilecek setlerle baraj inşa etmenin faydası olacağı düşünülmüştür. Tihame'de artezyen kuyularının açılmasıyla bölgedeki içilebilir su ihtiyacının karşılanacağı da vurgulanmıştır. Yapılan araştırmada, bu tür ziraat faaliyetleri gerçekleştirmek için Yemenlilerin çalıştırılması onları hem memnun edecek, hem de meşgul insanların Osmanlı Devleti'ne karşı isyanı önlenmiş olacaktır. Ayrıca su, sadece bölge halkının değil aynı zamanda Osmanlı ordusunun da en temel ihtiyacı olarak görülmüştür. Çünkü yılda 25.000 kuruş harcanarak, askerın ihtiyacı olan su uzaklardan getirilmektedir. Suyun tuzlu ve yetersiz olması nedeniyle askerın, Yemen'deki hareketi de kısıtlandığı belirtilmiştir. Barajlar ve artezyen kuyularının açılmasıyla bu ihtiyacın giderileceği ve masrafın da düşeceği belirtilmiştir.⁸⁵

Hüseyin Hilmi Paşa, Yemen Valiliği esnasında hem Osmanlı Devleti'nin gelirinin artırılması hem de güvenliğinin sağlanması için gümrüklerin de düzenlenmesi yoluna gitmiştir. Yemen sahillerinin muhafaza altına alınmasını

⁷⁸ İSAM., HHPE., 16/1010.

⁷⁹ İSAM., HHPE., 16/1010/1.

⁸⁰ İSAM., HHPE., 16/1010/1.

⁸¹ İSAM., HHPE., 16/1011.

⁸² İSAM., HHPE., 16/1010/1.

⁸³ BOA., DH.,MKT., 2119/21.

⁸⁴ BOA., DH.MKT., 2124/65, 2140/49.

⁸⁵ İSAM., HHPE., 16/1010/2.

sağlamak amacıyla yapılacak keşif için Yedinci Ordu'ya tayin edilmek üzere Erkân-ı Harbiye ve Bahriye'den oluşturulacak bir heyet istenilmiştir.⁸⁶ H. Hilmi Paşa'nın aldığı önlemler sayesinde Yemen sahillerinde iskeleler yaptırılmıştır. Ayrıca merkezden kaçakçılığı önlemek için gemi ve gözetleme vapurları getirilmiştir.⁸⁷ Böylece kaçak malların Yemen'e girmesi önlediği gibi kaçak silahların da isyancıların eline geçmemesi yönünde adımlar atılmıştır.⁸⁸

1899 yılında, Yemen'de meydana gelebilecek olan hastalıklara karşı da tedbirler alınmıştır. Muha sahilinde bir karantina binası inşa edilmiştir.⁸⁹ Yemen'in özellikle de sahil kesiminin çok sıcak olması birçok hastalığın kolayca yayılmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla bu önlemin ne kadar yerinde bir düzenleme olduğu bir yıl sonra ortaya çıkmıştır.⁹⁰ Çünkü 1900 yılında Yemen'de Veba salgını meydana gelmiş ve buna önlem olarak oluşturulan karantinaların yanında, merkezden buralarda çalışacak doktorlar istenilmiştir. Sahiller sıkı kontrol altına alınmıştır.⁹¹ Ayrıca hastalık kontrol altına alınmaya kadar Yemen'e asker sevkîyatının yapılması da yasaklanmıştır. Böylece salgın, Yemen'de fazla kayba neden olmadan atlatılmıştır.⁹² San'a'da sahipsiz ve düşkün Yemenliler için bir Gurebâ hastanesi yaptırılmış ve bir de eczane açılmıştır.⁹³

Hüseyin Hilmi Paşa, Yemen'de uğradığı suikast neticesinde ağır yaralanmış ve 1 Haziran 1901'de Sultan Abdülhamid'e durumu nazik bir dille ifade ederek tayinini istemiştir. Trablusgarb, Bağdat, Bitlis ve Mamuretü'l-Aziz vilayetleri veya uygun görülen başka vilayetlere görevlendirilmesini arzu etmiştir.⁹⁴

"Vücûdça mübtelâ olduğum rabatsızlığın devamından ve sâireden dolayı matlûb ve muntazır-ı 'âlî olduğu vech ile Yemen'de bu kulların ifâ-yı hidmete muvaffakîyeti muhal derecesine gelmiştir. Hâşâ hidmetten kaçmak ve rahatum aramak gibi şî'âr-ı diyânet ü sadâkate münâfî hâl Vallâbi ve Billâbi hâtr-ı çâkerânemden bile geçmeyerek her nerede bulunsam velî-nî'met-i bî-minnet-i a'zam efendimîze sadk ü sadâkatle hidmet ederek rızâ-yı hümayûn-ı cenâb-ı hilâfet-penâbîlerini bir kat daha istisbâle mazharîyet aksâ-yı makâsîd-ı 'ubeydânemden olmağla Trablusgarb, Bağdâd, Bitlis, Ma'mûretü'l-'azîz vilâyetlerine veya hangi mahal ve hidmete fermân buyurulur ise oraya naklimle yeniden ihyâ buyurulmaklığımı bâk-i pâ-yı akde-is hilâfet-penâbîlerine yüzümü gözümü sürerek ve ağlayarak min gayri haddin 'arz ü istirbâma cüret eylediğim ma'rûzdur."⁹⁵

⁸⁶ BOA., İ.AS., 31/1317-L-03.

⁸⁷ BOA., DH.MKT., 2159/75.

⁸⁸ BOA., İ.HUS., 65/1316-M-094; 76/1317-R-63; İSAM., HHPE., 16/1010/8.

⁸⁹ BOA., A.MKT.MHM., 578/3.

⁹⁰ Veba salgını dışında 1902 yılında Kolera salgını da meydana gelmiştir. Bakınız BOA., A.MKT.MHM., 583/3; DH.MKT., 503/35.

⁹¹ BOA., İ.HUS., 81/1317-Z-33.

⁹² BOA., A.MKT.MHM., 579/20.

⁹³ Atıf Paşa, *Yemen Tarihi*, C. 2, s. 225; N. Morali, "Yemen'den Gelen Bir Lâyiha", s. 41.

⁹⁴ BOA., Y.PRK.UM., 54/20.

⁹⁵ BOA., Y.PRK.UM., 54/20.

Yedinci Ordu Komutanı Abdullah Paşa ile Aralarının Açılması

Hüseyin Hilmi Paşa, Yemen'e atandıktan sonra Abdullah Paşa da Yedinci Ordu komutanı olarak görevlendirilmişti. Abdullah Paşa'nın görevi, Osmanlı Devleti yönetimi tanımayan isyancılara karşı askerî tedbirler almaktı. Bu görevinde de kısmen başarılı olmuştur. Ancak ilerleyen zamanlarda Hüseyin Hilmi Paşa ile araları bozulmaya başlamış ve Yemen'de idare zayıflamıştır.⁹⁶ 16 Ocak 1899 tarihinde Hüseyin Hilmi Paşa'nın Padişah'a yazdığı bir yazıda, Abdullah Paşa ile aralarının açılmasının sebebinin şöyle ifade etmektedir:

"Velî-nî'met-i bî-minnet hazretlerinin hudmet-i seniyyelerinden çekiniyor isem, yalan söylüyor isem, Müşîr Paşa Hazretlerine ri'ayetde kusûr ile imtizâsızlığa sebebiyet veriyor isem, Yemen'de marzû-i 'âlî vech ile i'ade-i asâyiş ve icrâ-yı islâhât için gece gündüz gayretde ve el birliğiyle çalışmağa dikkatde zerre kadar kusûr ediyor isem Müşâri'n-ileyhin haklı haksız her iş'ârını emr-i kat'î gibi telakkî ederek icrâ etmiyor isem, husûsât-ı askerîyeyi vazife-i vilâyete takdîm ile şimdiye kadar hiçbir yerde hiçbir bendenin tahammül edemeyeceği derecelerde fedâkârâne mu'avenetde te'abbur eylemiş ve maslahatı iltizâmen türlü tabkîrât ve tazyikâtına karşı mümkün olduğu kadar haber etmemiş isem, Cenâb-ı Hakke kulunuzu kabr etsin nân ü nî'met-i velî-nî'met gözüme dursun. Fakat her ne yapılsa kendisi ırzâ ve hoşnut edilemiyor... Abdullah Paşa Hazretleri de şâhlik istirdâdıyla gâ'ile-i hâzıra mündefî' olmuş nazarıyla bakmak istemiyordu. İleriye hareketle idâme-i takrîr-i âsâyiş hakkındaki irâdât-ı seniyyeden gâlibâ câmi sıklıdı..."⁹⁷

İstanbul'a gönderilen hicri 1317 (1899/1900) yılına ait belgede Abdullah Paşa'nın Hüseyin Hilmi Paşa'yı küçük düşürecek hal ve hareketlerde bulunduğu bahsedilmektedir. Hüseyin Hilmi Paşa'nın yukarıdaki ifadelerini destekler nitelikteki bu belgeden de anlaşıldığına göre, Abdullah Paşa, ikindiden sonra Hükümet Konağı'na gönderilmesi gereken askeri göndermediği ve bu durumda Vali'nin her türlü suikasta açık olduğu belirtilmektedir. Ayrıca kendisine kötü davranmasının da halk nazarında Vali'nin gözden düşmesine yol açacağı belirtilmiştir. Orduda Binbaşı olan Seyyid Ahmed bin Muhammed imzalı bu raporda Hüseyin Hilmi Paşa'nın işleri gayet yolunda götürdüğü, ancak Abdullah Paşa'nın ehil bir kimse olmadığından da bahsedilmektedir.⁹⁸ Bu raporda, Abdullah Paşa'nın Yemen'de uygun olmayan hareketlerde bulunduğu ve vazifesini yapamadığını yönünde bilgiler verilmiştir. Hatta Abdullah Paşa'nın, günlük işlerini, mektupçusu aracılığıyla yerine getirdiği ve biran önce Yemen'deki ordu komutanlığının değiştirilmesinin, yerinde bir karar olacağı

⁹⁶ Sait Paşa, *Anılar*, Çev. Şemseddin Kutlu, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1977, s. 223.

⁹⁷ BOA., Y.EE., 10/16/1.

⁹⁸ Hüseyin Hilmi Paşa'dan sonra Yemen'e vali olarak atanan Tefvik Bey de Abdullah Paşa hakkında benzer ifadeler kullanmaktadır. Bakınız, T. Biren, *II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları*, C. 1, s. 316-319.

bildirilmiştir.⁹⁹ Bu rapora göre eğer Osmanlı Devleti, Yemen’de hâkimiyet kurmak istemiyorsa, Vali H. Hilmi Paşa’yı görevden almasını ve yerine işten anlamayan bir kişinin atanmasını da önererek, eleştiride bulunulmuştur. Hüseyin Hilmi Paşa’nın etkin bir yönetim uyguladığı belirtilmek istenilmiştir.¹⁰⁰ Hüseyin Hilmi Paşa her ne kadar Abdullah Paşa’yla araları açık olsa da devlet işlerinde birlikte çalışmaya devam etmiştir. Yemen’de Osmanlı Devleti’ne karşı isyan meydana geldiği zaman birlikte çalışarak, duruma göre tedbir alıp idareyi yeniden tesis etmede beraber hareket ettikleri bilinmektedir.¹⁰¹

1 Haziran 1899 tarihli Sadaret’ten gelen emirde, başkumandanlığın askerî işlerle; valiliğin ise mülkî işlerle ilgilenmesi gerektiği belirtilerek görev ve sorumluluklarının sınırı hakkında uyarıda bulunulmuştur. Bu nedenle Abdullah Paşa ve Hüseyin Hilmi Paşa’nın birlikte hareket ederek, çalışmalarının münasip olacağı belirtilmiştir. Ayrıca birbirlerinin işlerine de karışmamaları önemle vurgulanmıştır.¹⁰²

Hüseyin Hilmi Paşa ile Abdullah Paşa’nın aralarının açık olması nedeniyle Osmanlı askeri de bu durumdan etkilenmiştir. Nitekim Yemen’de İmam Hamidüddin isyanıyla uğraşan Osmanlı askerlerinden yaralananlar İstanbul’a tedavi edilmeleri için gönderilmekteydiler. Vali ve Ordu Komutanı’nın aralarının açık olması nedeniyle bunların İstanbul’a sevklerinde gecikmeler yaşanmıştır. Yaralı Osmanlı askerleri bu durumdan çok mağdur olmuşlardır.¹⁰³

Hüseyin Hilmi Paşa, 1902 yılında Yemen’den ayrılmıştır. Yemen Valiliği’ne ise yaklaşık 2 yıl kadar Abdullah Paşa vekâleten bakmıştır. Daha sonra 1904 yılında Tevfik Bey’in vali olarak atanmasıyla Abdullah Paşa da görevinden alınmış ve yerine Tevfik Sadullah Paşa atanmıştır.¹⁰⁴

Hüseyin Hilmi Paşa’yı Yemen’de Öldürme Girişimi

İdarî işlerde büyük gayret gösteren ve başarılı olan kişilere muhalefetin olması da muhtemel olacaktır. 1900 yılında Hüseyin Hilmi Paşa hakkında bir takım yolsuzluklar yapıldığına dair şikâyetler meydana gelmiştir. Bu şikâyetler orada bulunan Islah Heyeti tarafından derhal tahkik edilerek neticeye

⁹⁹ BOA., DH.MKT., 557/39; Y.PRK.AZJ., 48/64; Mehmet Ali Aynî, *Canlı Tarihler II*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1945, s. 30.

¹⁰⁰ BOA., Y.PRK.MYD., 23/23.

¹⁰¹ “İsyancı kabilelerin çıkardığı meselelerin önünün alınması bususunda San’a’dan Hüseyin Hilmi Paşa ve Abdullah Paşa’nın ortak şifreleri.” Bakınız BOA., Y.MTV., 223/41.

¹⁰² İSAM., HHPE., 16/1029.

¹⁰³ “Müşir Paşa ile Vâlinin aralarının açık olmasından dolayı Hudeyde İskeleyi’nden Asâkir-i Şahane’nin sevk edilmeyip bekletildiği ve bu beklemeden dolayı özellikle yaralı askerlerin perişân oldukları...”, BOA., *Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat* (Y.PRK.ASK.), 156/15.

¹⁰⁴ T. Biren, *II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları*, C. 1, s. 323; ayrıca atanmasıyla ilgili bakınız BOA., DH.MKT., 870/89; Y.PRK.ASK., 219/28; İDH., 1424/1322-R-48.

bağlanmaktaydı. Ancak bazı kişilerin, Hüseyin Hilmi Paşa hakkında yapılan tahkikatlar daha neticelenmeden onun aleyhine çalıştıkları bilinmektedir. Bu kişiler genellikle Hüseyin Hilmi Paşa ve Islah Heyeti'nin Yemen'de görevlerine başlamasından sonra azledilen memurlar olduğu bilinmektedir. Özellikle de Taiz eski mutasarrıfı Mustafa Şevket, Zemar eski kaymakamı Mustafa Hilmi Efendi, Mağrib Ans eski müdürü Mustafa, Amran eski kaymakam vekili Halil Efendi gibi kişiler Hüseyin Hilmi Paşa'nın uygulamalarından rahatsızlık duyan kişilerdir.¹⁰⁵

Örneğin bunlardan Amran kaymakamlığına vekâleten bakan Halil Efendi'ye 23 Kasım 1899 tarihinde Yemen Valiliği'nden gönderilen yazıda, kendisinin rüşvet aldığı ve yolsuzluk yaptığından bahsedilmektedir. Böyle uygulamaların yanlış olduğu ve Yemen gibi bir yerde daha dikkatli olunması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca yaptığı işlerle ilgili izahat da istenilmiş, akabinde görevden alınmıştır.¹⁰⁶

Katabe kaymakam vekili Ahmet Babanî de bu muhalif eski görevlilerden birisidir. Ahmet Babanî, 1900'de vekâleten baktığı kaymakamlığa biri atanınca San'a'ya gelmiş ve Hüseyin Hilmi Paşa'dan başka bir yere tayinini istemiştir. Ancak hemen bir yere tayin edilmemiştir.¹⁰⁷ Ahmet Babanî bir dilekçesinde,

"Müçâyakam derece-i nihâyeye gelüb, medâr-ı ma'îşetime vilâyetçe mu'âvenet edecek hiçbir kimse bulunmadığından lütfen ve merhameten Pâdişâh başıçün hâlîme münâsib bir bîdmetle kayırlımağım husûsuna müsa'ade-i celîle-i cenâb-ı vilâyet-penâhîlerinin şâyân buyurulmasını istirhâm ve tazarru' eylerim."¹⁰⁸

diyerek çok kötü bir durumda olduğundan bahsetmiştir.¹⁰⁹

Ancak Ahmet Babanî hakkında yapılan tahkikatta rüşvet ve yolsuzluğu tespit edilince görevinden azledilmiştir.¹¹⁰ O da açıkta kalınca San'a'da bir hana yerleşmiş ve devamlı Yemen Valiliği'ne, başka bir göreve atanması için arzuhaller vermeye başlamıştır. Tam bu esnada memurluktan azledilen ve yukarıda isimleri verilen Mustafa Şevket, Mustafa Hilmi, Mustafa ve Halil Efendi gibi kişilerle tanışmıştır. Özellikle de Mustafa Şevket, Hüseyin Hilmi Paşa'nın Namık Kemal'in adamı olduğu ve Jön Türklere para gönderdiği gibi şayialar ortaya atan en önemli muhaliflerden birisidir. Ayrıca Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen'de işleri berbat ettiği ve Avrupa'daki bazı ihtilalci örgütlerle

¹⁰⁵ BOA., Y.EE., 65/23; 65/32/7.

¹⁰⁶ BOA., Y.EE., 65/33/7.

¹⁰⁷ Ahmet Babanî'nin boşta olduğunu ve geçinemediğini bildiren dilekçesinin sureti için bakınız BOA., Y.EE., 65/31.

¹⁰⁸ BOA., Y.EE., 65/31/2.

¹⁰⁹ Benzer ifadelerini içeren diğer dilekçe suretleri için bakınız BOA., Y.EE., 65/31/3-7; 65/32/2.

¹¹⁰ BOA., Y.EE., 65/30.

çalıştığını da etrafındakilere söyleyerek Hüseyin Hilmi Paşa aleyhine çalışmalar yürütmüştür.¹¹¹ Bu yönde yazdıkları dilekçeleri de İstanbul'a, padişah II. Abdülhamid'e yazarak iletmeye çalışmışsa da, Hüseyin Hilmi Paşa yapılan tahkikatlarla temize çıkmış ve görevine devam etmiştir. Dolayısıyla işleri yolunda gitmeyen bu kişiler zaman zaman San'a'daki kahvehanelerde zaman zaman da kendi evlerinde toplanarak Vali Hüseyin Hilmi Paşa aleyhine faaliyetler yürütmüşlerdir.¹¹²

6 Haziran 1900 tarihinde Ahmet Babanî,¹¹³ Hüseyin Hilmi Paşa hükümet dairesine geçerken, Paşa'yı merdivende rovelver marka bir tabancayla vurmuştur.¹¹⁴ Tabancasını üç kere ateşlemeye çalışmış ise de sadece biri patlamış ve Hüseyin Hilmi Paşa kalbinin biraz üzerinden vurulmuştur.¹¹⁵ Hüseyin Hilmi Paşa göğsünden aldığı kurşunla ağır yaralanmış ve hemen yakınlarındaki Sandık Emîni Odası'na taşınarak doktor çağırılmıştır. Valilik mektupçularından Abdullah isminde bir memur elindeki su bardağıyla Ahmet Babanî'nin başına vurarak onu yaralamış ve ikinci kurşunu sıkmasına mani olmuştur.¹¹⁶ O esnada bir karmaşa yaşanınca yukarıya çıkan ve elinde silahıyla Ahmet Babanî'yi gören Ali ismindeki jandarma eri, kapaklı tüfekle ateş ederek Ahmet Babanî'yi orada öldürmüştür.¹¹⁷ Bu olayın şahidi olan Jandarma Aziz, ifadesinde,

“Ben, Vali Paşa Hazretleri yukarı çıkarken arkasından gitmekteydim. Merdivende birden silah sesi duydum. Derhal Vali Paşa'nın önüne koştum. Ahmet Babanî'yi gördüm. Yine Vali Paşa'nın üzerine hücum etmek istiyordu. Vali Paşa'ya kâfir kâfir diyordu. Kılıcımı çekip, onunla merkûmu vurmak istedim. Ancak kılıcım kanından çekemedi. Sonra kanyla birlikte eline vurdum. Odacı Abdullah ile Mektubî Kalemi'nden Salih Efendi kollarından Babanî'ye sarıldılar. Jandarmalar yukarı koştı. O esnada Ali isminde bir er tüfeğini ateşledi.”¹¹⁸

¹¹¹ BOA., Y.EE., 65/23.

¹¹² BOA., Y.EE., 65/23.

¹¹³ Ahmet Babanî, aslen Süleymaniyeli olup meşhur Babanî aşiretine mensup Kürtlerdendir. Yemen'e 1872/73 yılında (Hicri 1289) gelmiş ve bazı yerlerde memurluk yapmıştır. BOA., Y.EE., 65/19.

¹¹⁴ BOA., Y.EE., 65/21; Silahlı Yüzbaşı Said Ağa'dan aldığı hem istihbarat hem de ifadelerden anlaşılmıştır. Bakınız BOA., Y.EE., 65/24, 65/23.

¹¹⁵ BOA., Y.EE., 65/19.

¹¹⁶ BOA., Y.EE., 65/23, 65/19; 65/21.

¹¹⁷ Jandarma eri Ali, ifadesinde, “Bugün saat 5 civarında Vâli Paşa Hazretleri, Hükümet Konağı'na girerken merdivende bir silah sadası işittim. Ben arka taraftaki merdivenden yukarı koştum. Mektubî Kalemi'nin önündeki sofada yani Maarif Odası'nın karşısında elinde rovelver olduğu halde bir şahsı gördüm. Vali Paşa Hazretleri'ni de merdivende yatarken gördüm. Yaver Hacı Ahmet Efendi ile çavuşum Ahmet Nasır oradan öldür sadasını çıkardılar. Herifin elinde de rovelver duruyordu ve tekrar ateşlemek için hareket ettiği esnada kapaklı tüfeğim ile ateş ederek merkumu vurdum. Elindeki düşmekte olan rovelveri ortadan kaldırdılar. Katlinden sonra naaşını aşağıya indirdik.” diye olay anını anlatmıştır. Bakınız BOA., Y.EE., 65/23; 65/19; Ahmet Babanî'nin ölüm raporu için ayrıca BOA., Y.EE., 65/22.

¹¹⁸ BOA., Y.EE., 65/23.

Ahmet Babanî'nin olay yerinde yapılan araştırmada, üzerinde çıkan bir mektupta,

“Hüseyn Hilmi Paşa'nın Namık Bey'in odacısı olduğu herkes tarafından bilinir. Nasıl oldu da böyle bilinen bir kişi, nüfusu 5 milyona ulaşan bir yere ve bem de vezirlik rütbesiyle atandı. Bu şaşılacak şeydir. Vali'nin, hem Avrupa'daki cemiyetlerle işbirliği hem de Jön Türklere para gönderdiği bilinen bir gerçektir. O nedenle bu adamın katledilmesi gerekir. Bunu ben yapacağım ve şayet ölürsem şehid olarak gazetelere ilanının verilmesini istihâm ederim. İnşallah gerçekleşireceğim.”¹¹⁹

diye yazdığı tespit edilmiştir. Olaydan hemen sonra sorguya alınan Mağrib Ans eski müdürü Mustafa Efendi, Ahmet Babanî'nin üzerinde çıkan mektupta yazılanlar hakkında, daha önce Mustafa Şevket'in bu türden Vali Hüseyin Hilmi Paşa hakkında sözler sarf ettiğini ifade etmiştir.¹²⁰

Yapılan soruşturma neticesinde Ahmet Babanî'yi, memurluktan azledilen Mustafa Şevket, Mustafa Hilmi, Mustafa Efendi ve Halil Efendi isimli kişilerin azmettirdiği tespit edilmiştir. Bu kişilerin yapılan sorgulamalarında ilk başlarda Ahmet Babanî'yi tanımadıklarını söylemişlerse de bazı tanık ve şahitlerin ifadeleri öğrenilince, birlikte oturup kalktıklarını itiraf etmişlerdir.¹²¹ Zemar eski kaymakamı Mustafa Hilmi Efendi ilk ifadesinde olaydan önce Ahmet Babanî'yi kahvede gördüğünü ancak kimle oturduğunu görmediğini söylemiştir. Oysa tanıklardan kahveci Ali Usta ve bazı esnafın ifadelerinde olay günü ve öncesinde sıkça görüştiklerini söylemişlerdir. Bunun üzerine Mustafa Hilmi Efendi'nin sonradan alınan ifadelerinde Ahmet Babanî'yi tanıdığını ve aralarında geçenleri itiraf etmiştir.¹²²

Nitekim İslah Heyeti de bu olayı araştırmış ve yukarıda isimleri sayılan şahısların Ahmet Babanî'yi azmettirdiği gerekçesiyle haklarında dava açılmıştır. Gerekçeler ise şöyle sıralanmıştır,

“1-Ahmet Babanî, Mustafa Şevket, Mustafa Hilmi, Halil ve diğer Mustafa Efendiler bir aydan beri birlikte oturup, vakit geçirmişlerdir.

2-Bu toplantılarının neticesinden olarak yaklaşık 20 gün önce Mustafa Şevket, San'a'ya gelerek kahvede bulunan Mağrib Ans eski müdürü Mustafa ve Amran eski kaymakam vekili Halil Efendi'yi de alıp Mustafa Efendi'nin evinde toplanmışlardır. O sırada Ahmet Babanî'yi de bu toplantılarına çağırılmışlardır.

3-Ahmet Babanî, bu işi üzerine alarak bir rovelver temin etmeye çalışmıştır. Bunun için Yüzbaşı Said Ağa'ya müracaat etmiştir.

¹¹⁹ BOA., Y.EE., 65/28; 65/19/5.

¹²⁰ Mustafa Efendi dışında Gazinocu Nikola, Zemar eski kaymakamı Mustafa, Rıza Mal Müdürü İbrahim Efendi, Amran eski kaymakam vekili Halil Efendi gibi kişilerin ifadelerinde de benzer bilgiler geçmektedir. BOA., Y.EE., 65/23.

¹²¹ BOA., Y.EE., 65/23.

¹²² BOA., Y.EE., 65/23.

4-Zemar eski kaymakamı Mustafa Efendi'nin evinde hep birlikte toplanıp, içki içmişler ve Vali aleyhinde sözler konuşmuşlardır. Bu toplanmanın ertesi günü maktul Babanî, valiliğe gelerek Hüseyin Hilmi Paşa'nın ne yaptığını araştırmıştır.

5-Olay günü bu kişiler, Ali Usta'nın gazinosunda toplanmışlardır. Suikasttan yarım saat önce Ahmet Babanî, bunların yanından ayrılmıştır.

6-Vali, dairesine çıkmadan önce Ahmet Babanî, Mağrib Ans eski müdürü Mustafa Efendi ile görüşerek, kulağına bir şeyler fısıldadığı tespit edilmiştir. Vilayet Mektubî kâtiplerinden Salib Efendi bunu gördüğü halde inkâr edilmiştir.

7-Vali'nin yaralanması ve Ahmet Babanî'nin ölmesine sebep olan silah seslerini merak edenlerin Hükümet Konağı'na koşuşturmasına rağmen Mustafa Hilmi, Halil ve Mustafa Efendiler gitmemişlerdir. Hatta Birü'l-Azab tarafına bızlıca giderlerken tutuklanmışlardır.

8-Mustafa Şevket, ilk sorgusunda Ahmet Babanî'yi sima olarak tanıdığını söylemiştir. Ancak yapılan araştırmada bunun aksi olduğu, Ahmet Babanî'yi evinde misafir edecek kadar yakın tanıdığı tespit edilmiş ve Mustafa Şevket de bunun itiraf etmiştir.

9-Mağrib Ans eski müdürü Mustafa Efendi'yle sıkı bir görüşme içerisinde olmasına rağmen, Mustafa Şevket ilk başlarda bunu reddetmiştir. Ancak sonra itiraf etmiştir.

10-Mustafa Şevket, aynı şekilde geceleri Zemar eski kaymakamı Mustafa Efendi'nin evine gidip, geldiğini ilk başlarda inkâr etmiştir. Ancak sonraki sorgusunda itiraf etmiştir.

11-Mustafa Şevket, polis idaresine gelerek telaşlı bir şekilde olayın gidişatı hakkında bilgi istemesi şüpheli görünmüştür.

12-Bu kişiler, Yano Efendi ve Kuraî Efendi'nin kabresinde bir araya gelip, Vali hakkında ileri geri laflar ettiği tespit edilmiştir.

13-Mustafa Şevket, Karakinde Efendi'nin mağazasında Vali Paşa hakkında kötü laflar ettiği tespit edilmiştir.

14-Mustafa Şevket, İslah Heyeti üyesinden Yunus Efendi'nin konağında Vali ve Heyet'in uygunsuz işler yaptığını ve bunlarla mahkemede yüzleşeceği yönünde sözler söylemiştir.

15-Bu kişilerin her biri bir sebepten dolayı memurluktan azledilmiş kişilerdir.

16-Mustafa Şevket, Vali Paşa hakkında İstanbul'a yazdığı dilekçelerinde asılsız iddialarda bulunmuştur.

17-Maktulün üzerinden çıkan mektupta yazılan bilgiler ile Mustafa Şevket'in söylediği iddialar ile yazdığı yazıların uyduğu görülmektedir.

18-Mustafa Şevket, diğer arkadaşlarının ve Ahmet Babanî'nin bulunduğu bir ortamda, 'Vali'yi birisi vursa kesinlikle mükâfat görür.' dediğinin ifadelerden tespit edilmiştir.

*19-Mustafa Şevket, bir dilekçesini Mustafa Hilmi Efendi'ye yazdırırken, daha önce Valiyle tartışmış olan Ali Bey'i anarak, 'Ben onun yerinde olsam bir kurşunla öldürürdüm.' diye bir cümle yazdırmak istediği tespit edilmiştir.*¹²³

Hüseyin Hilmi Paşa her ne kadar bu kişiler hakkında davacı olmamış ise de Islah Heyeti'nin de önerisiyle Zemar eski kaymakamı Mustafa Hilmi, Mağrib Ans eski müdürü Mustafa ve Amran eski kaymakam vekili Halil Efendilerin Yemen'de herhangi bir görevde bulunmalarının uygun olamayacağına karar verilmiştir. Hatta bunların memleketlerine geri gönderilmeleri istenilmiştir.¹²⁴

Mustafa Şevket Efendi ise hakkında yapılan soruşturma neticesinde tutuklanmış ve sorgulanmıştır. Bu olayda birinci derede azmettirici olarak görülmüştür.¹²⁵ Mustafa Şevket Efendi bir ara nezaretteyken firar ederek,¹²⁶ elindeki iki rovelver tabancayla hükümet konağına gelip, oradaki askerleri ve Vali Hüseyin Hilmi Paşa'yı tehdit etmiştir. O esnada Müşir Abdullah Paşa gelerek Mustafa Şevket ile konuşmuş ve onu yatıştırmıştır. Hükümet Konağı'na alarak onu ikna edip, elindeki silahlar da ele geçirilmiştir. Mustafa Şevket tekrar tutuklanmıştır.¹²⁷ İki adet rovelver tabancanın, yapılan soruşturmada, evrak çantası içerisinde nezarete sokulduğu tespit edilmiştir. Bu çantanın da, Mustafa Şevket'in evinde hizmetçilik yapan biri tarafından getirildiği ortaya çıkarılmıştır.¹²⁸ Neticede Mustafa Şevket Efendi, hem Ahmet Babanî'nin suikast girişimindeki rolü hem de sonradan kaçıp Hüseyin Hilmi Paşa'yı valilikte bizzat tehdit etmesi gerekçeleriyle İstanbul'a gönderilerek yargılanması uygun bulunmuştur.¹²⁹ O tarihlerde henüz Yemen'de Adliye Teşkilatı oluşturulmadığı ve savcı olmadığı için olay, Şer'i Mahkeme aracılığıyla yürütülmüştür. Soruşturmayı polis müdürü Rıza Bey yürütmüş, davaya ise Islah Heyeti bakmıştır.

Hüseyin Hilmi Paşa, hakkında bazı dedikodular öne süren ve Padişah'a kendisi hakkında şikâyetçi içeren mektuplar yazan Mustafa Şevket'in mahkeme edilmesini istemiştir. H. Hilmi Paşa, kendisi hakkında yapılan tahkikat evraklarını dışarıya çıkarttığını ve Avrupa'daki bazı ihtilalcı örgütlerle çalıştığını söyleyen Mustafa Şevket'ten şikâyetçi olmuştur. Bunun üzerine Mustafa Şevket,

¹²³ BOA., Y.EE., 65/19; 65/23; 65/21; Polis Müdürü Rıza da benzer ifadeler içeren bir jurnal yazmıştır. Bakınız BOA., Y.EE., 65/25.

¹²⁴ BOA., Y.EE., 65/30.

¹²⁵ Mustafa Şevket'in de yargılanması gerektiği hususunda Polis Müdürü Rıza Bey'in journali hakkında bakınız BOA., Y.EE., 65/27.

¹²⁶ BOA., Y.EE., 65/34.

¹²⁷ BOA., Y.EE., 65/29; 65/34.

¹²⁸ BOA., Y.EE., 65/34.

¹²⁹ Mustafa Şevket Efendi hakkında yapılan tahkikatta Yemen'e ne surette atandığına dair herhangi bir evrak bulunamamıştır. Hatta kendisi San'a'da boştayken Padişah'ın hafiyeye ve tahkik memuru olduğu söyleyip, bu yönde yazılar kaleme alarak imzaladığı tespit edilmiştir. Bakınız BOA., Y.EE., 65/19/4; 65/30.

bir ara Aden'e firar etmiş ise de daha sonra San'a'ya gelerek teslim olmuş ve İstanbul'a gönderilmiştir.¹³⁰

1 Mayıs 1901 tarihinde Hüseyin Hilmi Paşa'nın gönderdiği şifre yazısında,

*"Mustafa Şevket Efendi, Osmanlı idaresine aykırı faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu kişi Yemen'e gelir gelmez halka karşı kötü muamelelerde bulunmuş ve etrafını tehdit ederek etrafa korku salmıştır. Osmanlı Devleti'ni Yemen'de gözden düşürecek faaliyetlere karşı aldığım tedbirler sayesinde derhal Mustafa Şevket Efendi, işten el çekirilmiştir. Ancak bana karşı bir suikast girişiminde bulunuldu ve bu girişimden kurtuldum."*¹³¹

Hüseyin Hilmi Paşa bu suikasttan ağır yaralanıp, iş göremez hale gelince evinde dinlenmeye çekilmiştir.¹³² Valilikle ilgili işleri yürütmesi için Abdullah Paşa'ya vekâlet vermiş ve durumu da İstanbul'a iletmıştır.¹³³ Ancak yukarıda da belirtildiği üzere merkeze birkaç defa durumunu bildirerek Yemen'den alınmasını istemiştir. Daha fazla işleri yürütemeyeceği anlaşılınca bu görevinden alınmıştır. Yemen Valiliği ise 1902 yılında vekâleten Yedinci Ordu Komutanı Abdullah Paşa'ya bırakılmıştır.¹³⁴

Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen'e Dair Görüşleri

Süleyman Kâni İrtem, Hüseyin Hilmi Paşa'nın göreve başlar başlamaz Padişah'a bir layiha sunduğundan bahsetmektedir. Bu layihaya göre:

*"Hükümetin murâkabe-i altında bir yerli idare vücudâ getirilmeli, halkın tahammülü nispetinde alınacak vergiler vilâyetin imarına sarf edilmeliydi. Sahil ve dâhilin emniyetini, asayişini muhafazaya çok himmet gösterilmeliydi."*¹³⁵

1899 yılına ait ve Hüseyin Hilmi Paşa imzalı bir tahkikat raporunda bu layihaya benzer türden bilgiler verilmektedir. Özellikle verginin toplanması hususunda yerli idarecilerden yararlanılması üzerinde durulmuştur.¹³⁶ Hüseyin Hilmi Paşa'nın gönderdiği bu raporda, Yemen'in Cebel (Dağlık) ve Tihame (Sahil) olarak idarî açıdan iki kısma ayrılması önerilmiştir. Ayrıca dağlık kesime,

¹³⁰ BOA., Y.MTV., 205/98.

¹³¹ BOA., Y.PRK.UM., 53/115.

¹³² Doktor raporlarında ağır yaralandığını ve birkaç santim daha aşağıya denk gelse kalbinden vurulacağı ve öleceği yönünde malumat verilmiştir. Bakınız BOA., Y.EE., 65/19; 65/21; ayrıca heyet raporu için bakınız BOA., Y.EE., 65/20.

¹³³ BOA., Y.A.HUS., 407/49.

¹³⁴ BOA., İ.DH., 1404/1320-Ş-47.

¹³⁵ Süleyman Kâni İrtem, *Osmanlı Devleti'nin Mısır Yemen Hicaz Meselesi*, s. 148; Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bir suretine ulaşamadığımız bu layihanın tahkikat raporu adı altında, 1899 yılına ait İSAM., *Hüseyin Hilmi Paşa Evrakı 16/1010* numarada kayıtlı bulunan rapor olması kuvvetle muhtemel gözükse de Atıf Paşa'nın Yemen Tarihi adlı eserinde bu tahkikat raporu ile layihanın ayrı olduğu tespit edilmektedir. Bakınız Atıf Paşa, *Yemen Tarihi*, C. 2, s. 211-228.

¹³⁶ İSAM., HHPE., 16/1010/3.

İmam Hamidüddin'in vali olarak atanmasının uygun olacağını yazmıştır. İmam'a mülkî, askerî ve malî yetkiler verilerek, San'a'dan Osmanlı askerinin birçoğunun çekilmesinin gerektiğini belirtmiştir. Yine Yemen'den elde edilen gelirlerin Yemen'in imar ve ilerlemesi için harcanması gerektiğini de vurgulamıştır.¹³⁷ Ancak Hüseyin Hilmi Paşa'nın bu önerisi o yıllarda pek kabul görmemiştir. Fakat ilerleyen zamanlarda, 1904 yılında Hamidüddin'in oğlu İmam Yahya'nın¹³⁸ isyanı Hüseyin Hilmi Paşa'nın ileri görüşlülüğünü kanıtlamıştır. Çünkü 1911 yılında Osmanlı Devleti, İmam Yahya'yla Dean'da antlaşma yaparak, bir nevi H. Hilmi Paşa'nın bu önerisini gerçekleştirmiştir.¹³⁹

Yemen'de ilerleyen zamanlarda ordu komutanlığı ve valilik arasında meydana gelen anlaşmazlık üzerine, bunun zararları hakkında da görüş belirtmiştir. Yemen'de mülkî ve askerî işleri bir arada yürütecek kabiliyette bir kişinin valilik yapmasının çok yerinde bir tercih olacağını da belirtmiştir. Çünkü kendisi bu durumdan muzdarip olmuş ve vazifesini göremez hale gelmiştir.

“..Müşîriyetle vilâyet birleştirilmedikçe ikâ-i müşkilâtın ve şikâyetten asla geri durmayacaktır... Yemen'in cidden ıslâhâtı için cihet-i 'askeriyece ne yapılmak nasıl çalışmak lazım gelecek ahvâl ve ihtiyâcât-ı sâ'ireyi tabkâk etmek üzere i'timâd-ı âlî-i mülûkâneyi hâ'iz umûr-ı 'askeriye ve mülkiyeye vâkıf bir ferîkin muvakkaten i'zâm buyurulması...”¹⁴⁰

Yemen'in gelirinin artırılması için bütün Yemen'in hâkimiyet altına alınması gerektiğini belirtmiştir. Normalde Yemen'den elde edilecek vergi miktarının çok yüksek olması gerekirken % 60'lara varan bir kaybın söz konusu olduğunu yazmıştır. Yaptığı araştırmayla bazı yerlerin gelirlerinin bilinmeden iltizama verildiğini ve bazı yerlerin devlet arazisi olması gerekirken, sözlü bir şekilde Yemenlilere verildiğini tespit etmiştir. Dolayısıyla bunların önlenmesiyle Yemen'den elde edilecek gelir miktarının da artacağı kanaatini belirtmiştir. Ağnam vergisinin eski tespitlere göre yapılmamasını da tavsiye etmiştir. Her yıl yeniden düzenlenerek vergilerin alınmasının doğru olacağını belirtmiştir.¹⁴¹

Yemen'de bazı ileri gelen kabilelerin vergi işine memur edilmesinin önemini de vurgulamıştır. Vergiyi bunların tahsil etmesiyle Yemenlilerin de Osmanlı idaresine karşı bir harekete girişmeyecekleri hususunun altını

¹³⁷ İSAM., HHPE., 15/997; Süleyman Kani İrtem, *Osmanlı Devleti'nin Mısır Yemen Hicaz Meselesi*, s. 148, 149.

¹³⁸ Asıl adı Yahya bin Muhammed Hamideddin el-Mansur el-Mütevekkil'dir. Hayatı hakkında bakınız A. Rouaud, “Yahya b. Muhammad”, *The Encyclopaedia of Islam*, Vol. XI, Leiden Brill 2002, s. 257; İmam Hamidüddin 1904 yılında ölünce, yerine oğlu Yahya geçmiştir. Yahya, imam olunca hemen etrafına taraftar toplayarak Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçmiştir. Bu konu hakkında Yemen Vilayeti tarafından gönderilen yazı için bakınız BOA., DH.MKT. 860/51.

¹³⁹ BOA., İradeler Meclis-i Mahsus (İ.MMS.), 168/1331 Ş-07.

¹⁴⁰ BOA., Y.EE., 10/16/1; ayrıca bakınız BOA., Y.PRK.MYD., 23/23.

¹⁴¹ İSAM., HHPE., 16/1010; BOA., Y.EE., 8/19/4.

çizmiştir.¹⁴² Yemen'e gönderilecek olan memurların işin ehli kimseler olmasının yerinde bir karar olacağını ve isyan eden Yemenlilere karşı askerî tedbirin bir fayda vermeyeceğini tespit etmiştir.¹⁴³ İcap eden yerlere ibtidâî, rüşdî, idadî ve sanayî mekteplerinin açılmasının önemi üzerinde de durmuştur. Yemen'de yol, köprü ve barajlar yapılmasının gerekliliğini vurgulamıştır. Ayrıca Yemenlilerden memur istihdam ederek, idari işlerde çalıştırılmasının da Osmanlı Devleti'nin Yemen'deki itibarını artıracak önlemlerden biri olarak belirtmiştir.¹⁴⁴

Sonuç ve Değerlendirme

Hüseyin Hilmi Paşa, bir devlet adamı olarak ön plana çıkmış mühim şahsiyetlerden birisidir. Özellikle de Osmanlı Devleti'nin son yüzyılına damgasını vuran icraatlar yapmıştır. Hayatı hakkında verilen bilgilerden de anlaşılacağı gibi, iki kere Osmanlı Devleti'nde sadrazamlık yapmış, Osmanlı Devleti'nin mukadderatında söz sahibi olmuştur.

Bu kadar çok yönlü ve kişilikli bir devlet adamının hayatı hakkında yapılan araştırmalar mevcuttur. Ancak Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen Valiliği hakkında verilen bilgiler oldukça kısıdır. Bu bilgiler Hüseyin Hilmi Paşa'nın, Yemen'e gidişi ve dönüşü hakkında ayrıntıya girmeyen verilerden oluşmaktadır. Yaklaşık 4 yıl süren bu valiliği esnasında, Hüseyin Hilmi Paşa, Yemen'de ne tür faaliyetler yapmış ve ne gibi çalışmalara imza atmıştır, sorularına verilecek cevaplar oldukça sınırlıdır. Bu tür sorular ve benzerleri çoğaltılabileceği gibi bunlara verilecek cevaplar hakkında da bir araştırma söz konusu değildir.

Dolayısıyla yukarıdaki bilgiler ışığında bakıldığında Hüseyin Hilmi Paşa'nın, Osmanlı Devleti'nin güney politikası (Yemen) bağlamında Yemen'e atandığı görülecektir. Yemen'e atandığı vakit orada Osmanlı Devleti'ne karşı isyan söz konusuydu. İmam Hamideddin önderliğinde Yemen'de sürdürülen bu isyana karşı, Osmanlı Devleti, Hüseyin Hilmi Paşa gibi bir kişiyi buraya göndererek idarî önlem almaya çalışmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen'de daha iyi çalışması için de vezirlik rütbesi verilerek, kendisi taltif edilmiştir. Kimilerine göre, "*Sultan Abdülhamit, onu etrafından uzaklaştırmıştır,*" denilmesine karşılık aslında işin altında yatan gerçeklerin öyle olmadığı, bu çalışmayla ortaya konulmuştur. Bu çalışmayla Osmanlı Devleti'nin, Yemen'de gerçek anlamda idarî açıdan bir tedbir aldığı ve idareden anlayan nitelikli yöneticilerini de Yemen'e gönderdiği görülmektedir.

Yemen'in uzak bir yer olması nedeniyle daha çok merkezle anlaşamayan veyahut görevde ihmali bulunan devlet görevlilerinin Yemen'e gönderildiği söylenile gelmektedir. Yani bir tür ceza ve sürgün yeri olarak görülen Yemen, bürokrasi hayatında hiçte iyi üne sahip değildi. Ancak bu çalışmadan çıkarılan

¹⁴² BOA., Y.EE., 8/19/1.

¹⁴³ BOA., Y.EE., 8/19/4.

¹⁴⁴ BOA., Y.EE., 8/19/6.

sonuçlardan bir diğeri de Hüseyin Hilmi Paşa gibi dirayetli ve idareden anlayan bir kişinin Yemen'de görev yaptığını göstermektedir. Yani Osmanlı Devlet'i sadece görevini ihmal eden kişileri Yemen'e göndermemiştir. Nitekim Hüseyin Hilmi Paşa ile birlikte gönderilen Islah Heyeti de bir o kadar özveriyle ve ilgiyle Yemen'de işlerini yürütmeye çalışmışlardır. Yemen'de aldıkları kararları, kendilerine verilen talimatlar doğrultusunda gerçekleştirmişlerdir.

Hüseyin Hilmi Paşa ve Islah Heyeti'nin uygulamalardan, Yemen'deki halktan ziyade, daha önce buraya gönderilmiş olan bazı devlet memurlarının rahatsız olduğu görülmüştür. Çünkü merkeze yapılan şikâyetlerden biri de devleti temsil eden idarecilerin halka uygunsuz muamelelerde bulunmasıydı. Yemen halkından gereksiz yere vergi alınması ve asayiş bozukluğuna önlem almaları nedeniyle bu memurlara iyi gözle bakılmıyordu. Dolayısıyla Hüseyin Hilmi Paşa ve beraberindeki heyet, bu şikâyetleri kesmek ve halkı devlete ısındırmak için çaba sarf etmişlerdir. Bu çabalardan biri de kötü hal ve hareketleri görülen idarecileri görevlerinden uzaklaştırarak yerlerine daha ehil insanların atanmasını sağlamak olmuştur.

Yemen'de düzenleri bozulan kişi veya kişiler Hüseyin Hilmi Paşa ve Islah Heyeti'ne karşı muhalif bir tutum sergilemeye başlamışlardır. Bu muhalefetin sonucunda ise Hüseyin Hilmi Paşa'nın ağır bir şekilde yaralanmıştır. Neredeyse hayatıyla ödeyeceği bir olay olan bu girişim, Hüseyin Hilmi Paşa'nın biyografi çalışmalarında çok az yer tutmuştur. Oysa Hüseyin Hilmi Paşa'nın yaralanması aslında bir Osmanlı Vilayeti'ndeki idarî anlaşmazlığı da gün yüzüne çıkarmaktaydı.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın maruz kaldığı bu suikastın arka planına bakıldığında Osmanlı idarî sistemindeki sancılı sürecin nasıl yaşandığı görülecektir. Yedinci Odu Komutanı Abdullah Paşa'yla aralarının açık olmasına ve bazı görevden aldığı devlet idarecilerinin kendisine muhalif olmasına rağmen Yemen'de başarılı çalışmalar yürütmüştür. Bu çalışmada Osmanlı Devleti'ni idare eden kişiler arasındaki husumetin boyutu da gözler önüne serilmektedir. Nitekim Hüseyin Hilmi Paşa, ağır yaralanmasına ve evinde tedavi görmesine rağmen yılmamış ve devlet işlerini yürütmeye çalışmıştır. Gösterdiği fedakârlık, zaten bir müddet sonra karşılığını bulmuştur.

1902 yılında Yemen'den alınan Hüseyin Hilmi Paşa, bu kez idarenin zayıfladığı bir bölgeye, Rumeli Vilayetlerine, işleri yoluna koymak amacıyla müfettiş olarak gönderilmiştir. Yemen'de devlet idaresini tesis eden, eğitimden ticarete kadar birçok alanda imzası bulunan Hüseyin Hilmi Paşa'nın gösterdiği çaba hiçbir zaman beyhude olmamıştır. Zira Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen'den ayrılmasından iki yıl sonra yani 1904 yılında Yemen'de bu kez İmam Yahya ve Seyyid İdrisî önderliklerinde iki ayrı isyan çıkmıştır. Osmanlı Devleti idarecileri, ileriye çok önceden gören ve ona göre tedbir alınmasını tavsiye eden Hüseyin Hilmi Paşa'nın önerilerini tasdikler nitelikte, birçok uygulamayı onun

valiliğinden sonra hayata geçirmiştir. Bu uygulamalardan biri de, İmam Yahya'ya yarı özerklik verilerek onu devlet safına çekmektir. Bu önerisi de 1911'de Osmanlı Devleti ile İmam Yahya arasında yapılan ve Hüseyin Hilmi Paşa'nın önerisiyle örtüşen Dean Antlaşması'dır. Nitekim I. Dünya Savaşı ve akabinde İmam Yahya'nın bu antlaşmaya sadık kalarak, Osmanlı Devleti'ne bağlılığını sürdürdüğü bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla Hüseyin Hilmi Paşa'nın yaklaşık 10 yıl önce yaptığı bir öneri, aynı zamanda onun ileri görüşlülüğünü de kanıtlamaktadır.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın, Yemen'de karışıklık olduğu bir ortamda Yemen'e atanması, onun ilerideki hayatına da etki etmiştir. Yemen'de devlet idaresinin güçlendirilmesi için gösterdiği çabalar, bir zaman sonra Osmanlı Devleti'nin bir diğer vilayetinde meydana gelen otorite boşluğunu tekrar tesis etmede büyük tecrübe sağlamıştır. Yemen'de elde ettiği tecrübe, Hüseyin Hilmi Paşa'nın Osmanlı Devleti adına atacağı adımlarda önemli bir merhale olmuştur. Aynı zamanda bu çalışmayla Osmanlı Devleti'nde devlet adamları arasındaki çekişmenin ne boyuta vardığı ortaya konulmuştur.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)

Dabiliye Mektubî Kalem (DH.MKT.), 493/16; DH.MKT., 503/35; DH.MKT., 545/69; DH.MKT., 557/39; DH.MKT. 860/51; DH.MKT., 870/89; DH.MKT., 2103/10; DH.MKT., 2109/17; DH.MKT., 2117/8; DH.MKT., 2117/91; DH.MKT., 2119/21; DH.MKT., 2219/70; DH.MKT., 2120/79; DH.MKT., 2120/101; DH.MKT., 2124/65; DH.MKT., 2140/49; DH.MKT., 2159/75; DH.MKT., 2163/89; DH.MKT., 2174/63; DH.MKT., 2176/57, DH.MKT., 2190/88; DH.MKT., 2230/7; DH.MKT., 2236/57; DH.MKT., 2237/87; DH.MKT., 2282/73, DH.MKT., 2393/42.

Dabiliye Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Islahat (DH.TMIK.S.), 24/59.

Hariciye Nezareti İstanbul Murabbaşlığı (HR.İM.), 70/78.

İradeler Askeri (İ.AS.), 28/1317-M-11; İ.AS., 31/1317-L-03.

İradeler Dabiliye (İ.DH.), 1354/1315-Za-47; İ.DH., 1354/1315-Z-61; İ.DH., 1361/1316-N-05; İ.DH., 1365/1317-S-10; İ.DH., 1367/1317-R-10; İ.DH., 1370/1317-Ş-31; İ.DH., 1370/1317-Ş-19; İ.DH., 1372/1317-L-24; İ.DH., 1381/1318-Za-06; İ.DH., 1382/1318-Z-11; İ.DH., 1404/1320-Ş-47; İ.DH., 1424/1322-R-48.

İradeler Hariciye (İ.HR.), 429/1330-Za-05.

İradeler Hususi (İ.HUS.), 64/1315-Z-15; İ.HUS., 65/1316-M-094; İ.HUS., 71/1316-Ş-47; İ.HUS., 74/1316-Z-62; İ.HUS., 74/1316-Z-74; İ.HUS., 75/1317-M-28; İ.HUS., 54/1315-M-33; İ.HUS., 75/1317-M-50; İ.HUS., 76/1317-R-09; İ.HUS., 76/1317-R-63; İ.HUS., 81/1317-Z-33.

İradeler Meclis-i Mahsus (İ.MMS.), 168/1331 Ş-07.

İradeler Talifat (İ.TAL.), 176/69.

Maarif Nezareti Mektubî Kalemî (MF.MKT.), 494/25; MF.MKT., 512/32; MF.MKT., 514/50; MF.MKT., 516/34; MF.MKT., 543/25. MF.MKT., 544/41; MF.MKT., 520/56; MF.MKT., 555/11.

Sicil-i Ahval İdare-i Umumiyyesi Defterleri (SAİDd.), 25/9.

Sadaret Mektubî Mühimme Kalemî Evrakı (A.MKT.MHM.), 451/8; A.MKT.MHM., 578/3.A.MKT.MHM., 583/3; A.MKT.MHM., 579/20; A.MKT.MHM., 683/30.

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.), 6/22; Y.EE., 8/19; Y.EE., 10/16; Y.EE., 65/19; Y.EE., 65/20; Y.EE., 65/21; Y.EE., 65/22; Y.EE., 65/23; Y.EE., 65/24; Y.EE., 65/25; Y.EE., 65/27; Y.EE., 65/28; Y.EE., 65/29; Y.EE., 65/30; Y.EE., 65/31; Y.EE., 65/32; Y.EE., 65/33; Y.EE., 65/34.

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı Bölümü (Y.MTV.), 180/140; Y.MTV., 183/93; Y.MTV., 186/54; Y.MTV., 205/98; Y.MTV., 208/9; Y.MTV., 214/38; Y.MTV., 223/41.

Yıldız Perakende Evrakı Arşival ve Jurnaller (Y.PRK.AZJ.), 45/70; Y.PRK.AZJ., 48/64.

Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat (Y.PRK.ASK.), 156/15; Y.PRK.ASK., 219/28.

Yıldız Perakende Evrakı Posta ve Telgraf Nezâreti Maruzâtı (Y.PRK.PT.), 17/82.

Yıldız Sadaret Hususî Maruzât Evrakı (Y.A.HUS.), 392/39; Y.A.HUS., 395/11; Y.A.HUS., 395/86; Y.A.HUS., 407/49; Y.A.HUS., 409/69; Y.A.HUS., 418/33; Y.A.HUS., 420/2.

Yıldız Sadaret Resmî Maruzat Evrakı (Y.A.RES.), 92/50.

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Umûm Vilâyetler Tabrirâtı (Y.PRK.UM.), 46/50; Y.PRK.UM., 47/53; Y.PRK.UM., 48/93; Y.PRK.UM., 49/63; Y.PRK.UM., 53/115; Y.PRK.UM., 54/20; Y.PRK.UM., 62/74.

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Yaverân ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi (Y.PRK.MYD.), 23/23.

İslami Araştırmalar Merkezi (İSAM.),

Hüseyin Hilmi Paşa Evrakı (HHPE.), 15/997; HHPE., 16/1010; HHPE., 16/1011; HHPE., 16/1027; İSAM., HHPE., 16/1029;

Gazete ve Yıllıklar

Hilafet, 2 Şevval 1320, s. 1.

Yemen Vilayet Salnamesi, 1308.

Diğer Eserler

Abdurrahman Şeref, “Viyana Sefir-i Sabıkı Hüseyin Hilmi Paşa”, *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, Cilt 7-8, Sayı 49, İstanbul 1326, s. 63-74

Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, Çev. Süheyl İzzet Furgaç, Nehir Yayınları, İstanbul 1992.

Atıf Paşa, *Yemen Tarihi*, C. 2, Şirket Matbaası, İstanbul 1326.

AYDIN, Mahir, “Hüseyin Hilmi Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 18, TDV Yayınları, İstanbul 1998, s. 550-551.

AYIŞIĞI, Metin, “Osmanlı'nın Son Vilayeti Yemen”, *XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Cilt III, Kısım III (4-8 Ekim 1999), Ankara 2002, s. 1985-2019.

AYNÎ, Mehmet Ali, *Canlı Tarihler II*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1945.

BIDWELL, Robin Leonard, *The Two Yemens*, Longman Westview Press, Colorado-USA 1983.

BİREN, Tevfik, *II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları*, Cilt 1, Haz. Fatma Rezan Hürmen, Pınar Yayınları, İstanbul 2006.

DANIŞMAN, Zuhuri, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Cilt XIII, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul 1966.

DOĞAN, İsa, “Zeydiyye Mezhebi”, *Milletlerarası Tarih ve Günümüzde Şülik Sempozyumu (13-15 Şubat 1993)*, İlmî Neşriyat, İstanbul 1993, s. 557-603.

EKİNCİ, İlhan, “Ermeni Meselesinin Uluslararası Boyutuna Bir Örnek-Brazzafoli Meselesi”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 18, Ankara 2005, s. 89-106.

- GÜLSOY, Ufuk, *Kutsal Proje-Ortadoğ'u'da Osmanlı Demiryolları*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Sadrazamlar*, Cilt III, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982.
- İRTEM, Süleyman Kani, *Osmanlı Devleti'nin Mısır Yemen Hicaz Meselesi*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 1999.
- MORALI, Nesrin, "Yemen'den Gelen Bir Lâyiha", *Hayat Tarih Mecmuası*, C. 2, S. 11, Kasım 1975, s. 40-41.
- MUGHUL, Muhammed Yakub, *Kanuni Devri Osmanlıların Hint Okyanusu Politikası ve Osmanlı-Hint Müslümanları Münasebetleri 1517-1538*, Fetih Yayınevi, İstanbul 1974.
- Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, Cilt II, Çev. Zuhuri Danışman, İstanbul 1968.
- ÖRENÇ, Ali Fuat, *Yakındönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2006.
- ROUAUD, A., "Yahya b. Muhammad", *The Encyclopaedia of Islam*, Vol. XI, Leiden Brill 2002, pp. 247-248.
- Rüştü Paşa, *Ab O Yemen'dir (Yemen Hatıratı)*, Haz. Faruk Yılmaz, Berikan Yayınları, Ankara 2004.
- Sait Paşa, *Anlar*, Çev. Şemseddin Kutlu, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1977.
- SERTOĞLU, Midhat, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, Cilt VI, TTK Basımevi, Ankara 2011.
- SIRMA, İ. Süreyya, "Yemen'in Jeo-Politik Durumu ve Osmanlı Devletine Katılması", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 12, İstanbul 1982, s. 427-444.
- Şemseddin Samî, "Yemen", *Kâmûsu'l-A'lâm*, Cilt VI, Mihran Matbaası, İstanbul 1306, s. 4808.
- TEKTAŞ, Nazım, *Osmanlı'da İkinci Adam Saltanatı Sadrazamlar*, Çatı Kitapları, İstanbul 2009.
- TÜRKGELDİ, Ali Fuad, *Görüp İşittiklerim*, TTK Basımevi, Ankara 1987.
- ULUTİN, Hasan Hakan, *Hüseyin Hilmi Paşa's Inspectorate General of Rumeli Provinces*, Fatih University The Institute of the Social Sciences, Unpublished Master Thesis, İstanbul 2001.
- YAVUZ, Hulusi, "Kâbe ve Haremeyn'in Muhâfazası Bakımından Hadım Süleyman ve Sinan Paşaların Yemen Seferi", *Diyanet Dergisi*, Sayı XIX (4), Ankara 1983, s. 43-50.

